

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

К.Ш. ТОКТОМАМатов атындагы эл аралык университет

Ош мамлекеттик университети

Д 08.20.606 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 338.43: 631.145

Карбекова Азиза Баймаматовна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРАРДЫК СЕКТОРУНУН
ЭКОНОМИКАСЫН КЛАСТЕРДИК МОДЕРНИЗАЦИЯЛОО**

08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу
(экономика, ишканаларды, тармактарды, комплекстерди башкаруу жана
уюштуруу)

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал-Абад – 2020

Диссертациялык иш Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин “Экономика, эсеп жана каржы” кафедрасында аткарылды.

- Илимий консультант:** **Зулпукаров Аманкул**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик
университети, “Экономика, эсеп жана каржы”
кафедрасынын башчысы
- Расмий оппоненттер:** **Убайдуллаев Мирлан Байдусенович**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ош мамлекеттик университетинин Бизнес жана
менеджмент факультетинин деканы
- Омуралиева Дамира Кемеловна**, экономика
илимдеринин доктору, профессор, К.И.
Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык
университети Айыл чарбасындагы
бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасынын
башчысы
- Мархаева Баянслу Ахилбековна**, экономика
илимдеринин доктору, Экономика
кафедрасынын доценти Мардан Сапарбаев
атындагы институт
- Жетектөөчү мекеме:** Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян
университети, Экономика жана ишканаларды
башкаруу кафедрасы, дареги: 720000, Бишкек
шаары, Чүй проспектиси 6, 11 корпус, 204
аудитория, e-mail: eup@krsu.edu.kg

Диссертация 2021 - жылдын 12 январында саат 14⁰⁰дө К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети жана Ош мамлекеттик университетине караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.20.606 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, 30.

Диссертация менен К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин (715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., Жеңи-Жок көчөсү, 30) жана Ош мамлекеттик университетинин (723500, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көчөсү, 231) китепканаларынан, ошондой эле ДКтин: <https://mnu.kg/dissertacionnyj-sovet-k-08-17-564-2> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2020-жылдын “11”- декабрда таркатылды

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент

А.Б. Торогелдиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда өлкөнүн агрардык секторунун негизги түзүүчүсү болуп саналган, Кыргыз Республикасынын кайра иштетүүчү жана тамак-аш өнөр жайында, балык уулоочулук жана токой чарбасы, айыл чарба экономикасында, системалык мүнөзгө ээ болгон, кыйла орчундуу көйгөйлөр бул чөйрөнү модернизациялоого жана аны өнүктүрүүнүн инновациялык жолуна которууга объективдүү муктаждыкты детерминдештирет. Модернизациялоонун негизи катарында интеграциялоонун натыйжалуу механизмин түзүү, айыл чарба өндүрүшүн кайра иштетүү, сатып өткөрүү, агросервистик тейлөө жана жабдуу менен бириктирүүчү, жаңы агро-өнөр жай түзүмдөрүн практика жүзүндө колдонуу жана илимий жактан негиздөө зарылчылыгы келип чыгат. Бул багыттардын өнүгүүсү объективдүү экономикалык процесстер менен шартталган, бир тарабынан, коомдук эмгектин бөлүнүүсү жана анын адистешүүсү, илимий – техникалык прогресс, жаратылыш – климаттык жана экономикалык шарттар. Башка жагынан – өнөр жай өндүрүшүнүн жана айыл чарбасынын түрлөрү жана адистештирилген тармактардын өз ара аракеттенишүүлөрүнүн зарылчылыгы менен. Айыл чарба субъектилери бул бириктирүүчү кыймылга кошулуп, кесиптик ишмердүүлүгүнө, климаттык шарттарга көз карандылыгын, агрардык рыноктун стихиялуулугунан келип чыгуучу тобокелдиктерди азайтууга, айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана ошого жараша анын кирешелүүлүгүн жогорулатууга умтулушат. Кайра иштетүү жана тейлөө ишканалары жана уюмдары да ишенимдүү чийки зат базасынын болушунан, чийки затты мыкты пайдалануудан, продукцияларынын сапатын жогорулатуудан, аларды арзандатуудан жана базарларын кеңейтүүдөн улам, кирешелеринин туруктуулугун камсыз кылууну каалашат. Чарба жүргүзүүчү субъекттердин өз ара аракеттенүүсүнүн тигил же бул түрүн тандоо, өлкөнүн аймактарындагы өндүрүштүк-экономикалык кырдаалдан, азык-түлүк рыногунун абалынан, капиталды топтоонун формаларынан жана аларды башкарууга катышуудан, агрардык сектордогу алдыңкы (башкы) ишканалардын мүмкүнчүлүктөрүнөн көз каранды болот.

Тилекке каршы, Кыргызстандагы айыл чарба кооперативдик кыймылын өнүктүрүүнүн 2002-жылдагы Мамлекеттик программасында белгиленген иш-чаралар аткарылган жок, анткени 2017-2021-жылдарга Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперативдик тутумун өнүктүрүүнүн Концепциясын ишке ашыруунун көрүнүктүү жыйынтыктары жок. Республикада кооперативдик кыймыл оңунан чыкпай жатат, натыйжада бытырандылык, майда фермердик чарбалар жана майда товардык продукция көбөйүүдө.

Ушуга байланыштуу, улуттук экономиканын, биринчи кезекте, агрардык сектордун бир калыпта эмес өнүгүүсүн жоюу жана Кыргызстандын аймактарынын "акылдуу адистешүүсүн" калыптандыруу куралы катары, кластердик мамиле маанилүү болуп саналат, ал регионалдык жана региондор аралык агломерациянын оң синергетикалык таасирлерин эске алууга

негизделген, б.а. өндүрүүчү менен керектөөчүнүн жакындыгы, чарбалык субъектилердин ортосундагы тармактык өз ара аракеттенүүнүн натыйжалары жана билимдин, көндүмдөрдүн жана компетенттүүлүктөрдүн диффузиясы, ошол эле учурда кластерлерди түзүү процессине катышкан чарбакер субъекттердин өз алдынчалыгын, экономикалык жана укуктук көзкарандысыздыгын сактоо жана акыркылардын ортосундагы "сергек" атаандаштыкты күчөтүү.

Ошол эле учурда, учурда Кыргыз Республикасында кластерлерди түзүү жана стимулдаштыруу боюнча тийиштүү механизмдер жок. Ошондуктан, кластердик мамилени негизинде агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо векторун ишке ашыруу үчүн, кластердик структураларды, анын шарттарын түзүүнүн теориялык базасын, методологиясын жана методикасын, Кыргызстандын шартына ылайыкташтырып түзүү жана мамлекеттик колдоонун инструменттерин иштеп чыгуу зарыл.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илим-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы төмөндөгүдөй программалардын ишке ашуусу менен байланышкан: 2018-2040-жылдарга карата түзүлгөн Кыргыз Республикасынын Улуттук Өнүгүү Стратегиясы, 2018-2022-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын регионалдык саясатынын концепциясы, 2017-2021-жылдарга карата Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперативдик тутумун өнүктүрүү концепциясы, 2018-2022-жылдар аралыгында өлкөнүн өнүгүүсү үчүн Кыргыз Республикасынын "Ишеним. Биримдик. Жаратмандык" аталышындагы өкмөттүн программасы; 2017-2021-жылдарга Кыргыз Республикасынын тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүү программасы.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Бул изилдөөнүн максаты - системалуу теориялык жана практикалык анализдин негизинде, Кыргыз Республикасынын агрардык секторунун экономикасын модернизациялоо шартында агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча концептуалдык негиздерди жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттерди** чечүү талап кылынат:

1. "кластер", "агрардык сектор", "айыл чарба кластери", "агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо" түшүнүгүн аныктоо, улуттук экономиканын кластерлөө принциптерин; кластердик формациялардын жашоо циклинин этаптарын классификациялоо;

2. алыскы чет өлкөлөрдө жана Евразия экономикалык бирлигине мүчө мамлекеттердеги кластердик структураларды уюштуруу, иштөө жана өнүктүрүү тажрыйбасын изилдөө;

3. агроөнөр жай комплексин модернизациялоо боюнча уюштуруу-экономикалык механизми (УЭМ) иштеп чыгуу жана агроөнөр жай комплексинде жүзөгө ашырылып жаткан кластердик саясаттын натыйжасыздыгынын көйгөйлөрүн аныктоо;

4. агроөнөр жай комплексиндеги мамлекеттик кластердик саясаттын максаттарынын иерархиясын аныктоо;

RESUME

Dissertation of Karbekova Aziza Baimamatovna "Cluster modernization of the economy of the agrarian sector of the Kyrgyz Republic" for the degree of Doctor of Economics in specialty 08.00.05 - Economics and National Economy Management

Key words: cluster, modernization, economy, agricultural sector, integral ratings, leading regions, types of risks, agriculture.

Object of research: public relations emerge in the process of creating and developing agro-industrial clusters in the context of modernizing the economy of the agricultural sector.

Purpose of research: to develop, on the basis of a systemic theoretical and practical analysis, conceptual foundations and practical recommendations for the formation and development of agro-industrial clusters in the context of modernizing the economy of the agricultural sector.

Research methods: the use of general scientific methods - consistency, logical analysis and synthesis. Special scientific methods of cognition, such as abstract logical, formal dogmatic, economic and mathematical, economic and statistical, comparative legal, predictive, sociological, historical, analogy method, aggregation method.

Results: investigated the method of determining the annual integral rating of the state and development of agricultural production in the regions of the country on the basis of the selected complex, which characterize the availability of the resource base, the effectiveness and efficiency of production activities of economic entities of the agricultural sector of the country as a whole and in individual subsectors, as well as the willingness of the latter to the clustering process. Developed a territorial-sectoral model of agro-industrial specialization of regions of the republic with differentiation of territories (leading regions, regions with an average level of development of the agrarian sector, regions of local agricultural production) on the basis of integral ratings.

Degree of use: the research results as a scientific and methodological basis are used in the educational process in the development of lectures and curricula for students of the specialty 08.00.05. –Economics and National Economy Management.

Scope of application: conclusions and recommendations of a theoretical and practical nature can be used by the Jogorku Kenesh, the Government, the Ministry of Agriculture, Food Industry and Land Reclamation of the Kyrgyz Republic, the Ministry of Finance, in the development of a set of regulatory legal acts and measures to improve state regulation of the development of the agro-industrial complex, including in the further development and improvement of the Law of the Kyrgyz Republic "On Clusters", as a methodological basis for national and regional programs for the formation and development of agricultural clusters; for the transition to an export-oriented model of development of agriculture, food and processing industries.

РЕЗЮМЕ

диссертации Карбековой Азизы Баймаатовны «Кластерная модернизация экономики аграрного сектора Кыргызской республики» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 - экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: кластер, модернизация, экономика, аграрный сектор, интегральные рейтинги, регионы-лидеры, виды рисков, сельское хозяйство.

Объект исследования: выступают общественные отношения, формирующиеся в процессе создания и развития агропромышленных кластеров в условиях модернизации экономики аграрного сектора

Цель исследования: выработать, на основе системного теоретического и практического анализа, концептуальные основы и практические рекомендации по формированию и развитию агропромышленных кластеров в условиях модернизации экономики аграрного сектора.

Методы исследования: использование общенаучных методов – системности, логического анализа и синтеза. Специально-научные методы познания, такие как абстрактно-логический, формально-догматический, экономико-математический, экономико-статистический, сравнительно-правовой, прогнозный, социологический, исторический, метод аналогии, метод агрегирования.

Полученные результаты: исследована методика определения ежегодного интегрального рейтинга состояния и развития агропроизводства в регионах страны на основе отобранного комплекса, которые характеризуют наличие ресурсной базы, результативность и эффективность производственной деятельности хозяйствующих субъектов аграрного сектора страны в целом и по отдельным подотраслям, а также готовность последних к процессу кластеризации. Разработана территориально-отраслевая модель агропромышленной специализации областей республики с дифференциацией территорий (регионы-лидеры, регионы со средним уровнем развития аграрного сектора, регионы локального сельхозпроизводства) на основе интегральных рейтингов.

Степень использования: результаты исследования как научно-методическая основа применяются в учебном процессе при разработке лекций и учебных программ для студентов специальности 08.00.05. –Экономика и управление народным хозяйством

Сфера применения: выводы и рекомендации теоретического и практического характера могут быть использованы Жогорку Кенешем, Правительством, Министерством сельского хозяйства, пищевой промышленности и мелиорации КР, Министерством финансов, при разработке комплекса нормативно-правовых актов и мер по совершенствованию государственного регулирования развития агропромышленного комплекса, в том числе при дальнейшей разработке и совершенствовании Закона Кыргызской Республики «О кластерах», в качестве методологической базы для национальных и региональных программ формирования и развития аграрных кластеров; для перехода на экспорториентированную модель развития сельского хозяйства, пищевой и перерабатывающей промышленности.

5. Кыргызстандын айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык уулоонун, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын абалын жана өнүгүшүн бүтүндөй республикада, ошондой эле республиканын айрым аймактарында комплекстүү талдоону жүзөгө ашыруу;

6. агрардык секторду модернизациялоого тоскоол болгон жана агроөнөр жай кластерлерин түзүүнү талап кылган факторлорду жана тобокелдиктерди аныктоо;

7. республиканын региондорунун интегралдык рейтингин аныктоо менен Кыргызстандын экономикасынын агрардык секторунун иштешинин натыйжалуулугу жана өнүгүшү, ресурстардын жеткиликтүүлүгүнүн деңгээли боюнча аймактык-тармактык матрицаны иштеп чыгуу;

8. региондук агроөнөр жай кластерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизделген концепциясын сунуштоо;

9. локалдаштыруу, адистештирүү, киши башына өндүрүштүн коэффициенттеринин негизинде агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча адистештирилген региондук аймактарды аныктоо;

10. республикада кластердик формацияны өнүктүрүүнү башкаруу боюнча уюштуруу түзүмүн иштеп чыгуу;

11. региондук агроөнөр жай кластерлеринин моделдерин сунуштоо;

12. агроөнөр жай кластерин түзүүнү жана өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун стратегиялык артыкчылыктарын аныктоо;

13. Евразия экономикалык бирдигине мүчө болуу шартында Кыргызстандын агрардык секторундагы кластердик мамилелерди өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын сунуштоо.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы коргоого алып чыгылуучу төмөнкү жыйынтыктарда чагылдырылат:

- натыйжалуулугу агрардык сектордун тармактарынын жана кичи тармактарынын стратегиялык маселелерин жүзөгө ашырууга өбөлгө түзүүчү, агрардык сектордун экономикасын модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыккан.

- 2010-2019-жылдарга айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык уулоонун, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын учурдагы абалын жана өнүгүүсүн терең ар тараптуу талдоонун негизинде позитивдүү тенденциялар, ошондой эле өлкөнүн агрардык секторунун экономикасын модернизациялоону чектеген жана айыл чарба азык-түлүк кластерлерин түзүүнү талап кылган факторлор аныкталды: кооперативдик кыймылдын "тайгаланып" («пробуксовка») кетиши жана чарбалык субъектилердин үзгүлтүксүз бытырандылыгы, айыл чарба жерлерин пайдалануунун натыйжалуулугунун төмөндүгү; айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн төмөндүгү; малдын продуктуулугунун төмөндүгү; жогорку эмгек сыйымдуулугу жана продукциянын өздүк наркы; унаа паркын кыскартуу; импорттолуучу үрөндөргө, өсүмдүктөрдү коргоо каражаттарына, генетикалык материалга, ветеринардык дары-дармектерге жана вакциналарга көз карандылык; өндүрүш каражаттарынын рыногунун өнүкпөгөндүгү; технологиялык жабдуунун

моралдык жана физикалык жактан эскириши; тамак-аш азыктарын сактоо, ташуу жана логистикалык камсыздоо үчүн инфраструктуранын жетишсиз деңгээли; жогорку квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги; айыл чарба, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайындагы илимий-изилдөө жана тажрыйба-конструктордук иш-чаралардын жетишсиз каржылануусу; инновациялык өндүрүш технологияларын киргизүү үчүн зарыл жана жетиштүү каржылоонун жоктугу.

- аймактык кластерлерди түзүү жана импортту алмаштыруучу продуктулардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн, территориялык – тармактык эмгекти бөлүштүрүүнүн негизинде ресурстарды рационалдуу пайдалануунун, анын натыйжалуулугунун жетишээрлик деңгээлине ылайык өндүрүш көлөмдөрүн оптималдаштырууну, уюштуруу жана көбөйтүү процесстеринин жыйындысын камсыз кылуучу макро -, мезо-деңгээлдеги мамлекеттик кластердик саясаттын максаттарынын иерархиясы аныкталды.

- өлкөнүн бүтүндөй жана айрым суб-тармактар боюнча чарбалык субъекттеринин өндүрүш ишинин натыйжалуулугу жана жыйынтыктуулугу, ошондой эле кластерлөө процессине даярдыгын, колдо болгон ресурстар базаны мүнөздөөчү, 100дөн ашык сандык жана сапаттык экономикалык көрсөткүчтөрдү (факторлорду) камтыган, 10 фактордук топтун тандалып алынган комплексинин негизинде Кыргыз Республикасынын региондорунда айыл чарба өндүрүшүнүн абалынын жана өнүгүүсүнүн жылдык интегралдык рейтингин аныктоонун методикасы сунушталды;

- агроөнөр жай кластерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн стратегиялык көрсөтмөлөрүн жана айыл чарбасын өндүрүү, кайра иштетүү келечеги жана нарк чынжырындагы өнүмдөрдү "өндүрүүчү - кайра иштетүүчү - соода тармактар - керектөөчү", ошондой эле агрардык секторду кластердик модернизациялоого региондордун даярдыгын аныктоого мүмкүндүк берүүчү интегралдык рейтингдердин негизинде, аймактарды дифференциациялоо менен республиканын региондорунун (алдыңкы региондор, агрардык сектордун өнүгүүсүнүн орточо деңгээли бар региондор, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн региондору) аймактык-тармактык модели иштелип чыкты;

- төмөнкү этаптарды ырааттуу жүзөгө ашыруу менен 2040-жылга чейинки агроөнөр жай кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү Концепциясынын негизги жоболору сунушталды:

I этап - өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун баалоону эске алуу менен Кыргызстандын ар кайсы аймактарында агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн факторлорун жана шарттарын изилдөө; II этап - санариптештирүү шартында агроөнөр жай кластерлерин өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун сапаттык өзгөрүүлөрүн аныктоо; III этап - айыл чарба кластерин түзүү, иштөө жана андан ары өнүктүрүү үчүн уюштуруу-экономикалык механизмди иштеп чыгуу; IV этап - кластерди түзүү потенциалын баалоо боюнча комплекстүү инструменттин негизинде региондо агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн кластердик долбоорун негиздөө; V этап - Кыргыз Республикасында келечектүү регионалдык айыл чарба кластерлерин аныктоо; VI этап - келечектүү айыл чарба кластеринин

Карбекова Азиза Баймаматовнанын «Кыргыз Республикасынын агрардык секторунун экономикасын кластердик модернизациялоо» темасында 08.00.05 - экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: кластер, модернизация, экономика, агрардык сектор, интегралдуу рейтинг, лидер – региондор, тобокелчиликтин түрлөрү, айыл чарбасы.

Изилдөөнүн объектиси: агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо шартында агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү процессинде пайда болуучу коомдук мамилелер.

Изилдөөнүн максаты: системалуу теориялык жана практикалык анализдин негизинде, агроөнөр жай комплексинин экономикасын модернизациялоо шартында агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча концептуалдык негиздерди жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: жалпы илимий ыкмалар - ырааттуулук, логикалык анализ жана синтез. Абстракттуу логикалык, формалдуу догматикалык, экономикалык-математикалык, экономикалык - статистикалык, салыштырмалуу-юридикалык, божомолдоочу, социологиялык, тарыхый, аналогия методу, топтоо методу сыяктуу таанып-билүүнүн атайын илимий методдору.

Алынган жыйынтыктар: ресурстардын базасынын болушун, бүтүндөй өлкөнүн агрардык секторунун жана айрым чакан тармактар боюнча чарбалык субъекттеринин өндүрүштүк ишкердигинин натыйжалуулугун жана жыйынтыктуулугун, ошондой эле акыркысынын кластерлөө процессине даярдыгын мүнөздөөчү, тандалган комплекстин негизинде, өлкөнүн региондорунда айыл чарба өндүрүшүнүн абалынын жана өнүгүшүнүн жылдык интегралдык рейтингин аныктоо методу изилденди. Аймактардын дифференциациясы (лидер - региондор, агрардык сектордун өнүгүүсүнүн орточо деңгээлине ээ болгон региондор, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн региондору) менен республиканын региондорунун агроөнөр жай адистешүүсүнүн аймактык-тармактык модели интегралдык рейтингдин негизинде иштелип чыккан.

Колдонуу деңгээли: Изилдөөнүн натыйжалары илимий-методикалык негиз катары 580100 Экономика багытынын студенттери үчүн окуу процессинде, лекцияларды жана окуу программаларын иштеп чыгууда колдонулат.

Колдонуу сферасы: теориялык жана практикалык мүнөздөгү корутундуларды жана сунуштарды Жогорку Кеңеш, Өкмөт, Кыргыз Республикасынын айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлиги, Финансы министрлиги, агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча ченемдик укуктук актылардын жана иш-чаралардын комплексин иштеп чыгууда, анын ичинде "Кластерлер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамын андан ары иштеп чыгууда жана өркүндөтүүдө, айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча улуттук жана региондук программалардын методикалык негизи катары; айыл чарбасын, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн экспортко багытталган моделине өтүү үчүн колдонсо болот.

36. Карбекова, А.Б. Налоговый кодекс как мера администрирования Кыргызской Республики [Текст] / А.Б. Карбекова, Г. Джумабаева // Uluslararası Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Kongresi. -Турция, 2013. - С. 337-343.

37. Карбекова, А.Б. Состояние миграции населения Жалал-Абадской области [Текст] / А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров // Uluslararası Turk Dunyasi Sosyal Bilimler Kongresi. -Турция, 2013. - С. 537-540.

38. Карбекова, А.Б. Вопросы инновационной деятельности аграрного сектора в Кыргызской Республике [Текст] / А.Б. Карбекова, // АльПари. - Алматы, 2014. - № 3,4. - С. 131-133.

39. Карбекова, А.Б. Эффективность производства продукции в аграрном секторе. [Текст] / А.Б. Карбекова, // АльПари. - Алматы, 2014. - № 3,4. - С.185-187.

40. Карбекова, А.Б. Формирование зеленой экономики- это основа устойчивого развития общества. [Текст] /А.Б. Карбекова, К.Т. Самиева //Актуальные вопросы современной экономики. 2019. Т.1. - № 3. - С. 666-670.

41. Карбекова, А.Б. Эффективность агропромышленного производства и ее связь с конкурентоспособностью [Текст] / А.Б. Карбекова, С.Т. Умаров // Актуальные вопросы современной экономики. 2019. Т.1. - № 3. - С. 671-677.

42. Карбекова, А.Б. Зарубежный опыт кластерообразования: американская, европейская и азиатская модели [Текст] / А.Б. Карбекова // «Вопросы устойчивого развития общества». -№ 3 (1) – 2020.- С.256-265 <http://http://nauka20-35.ru/>. Электронный научный журнал.

43. Карбекова, А.Б. Организационно-экономический механизм модернизации аграрного сектора [Текст] / А.Б. Карбекова //Вопросы устойчивого развития общества».- № 3 (1) – 2020.- С. 248-255 <http://http://nauka20-35.ru/>. Электронный научный журнал.

44. Карбекова, А.Б. Анализ современного состояния пищевой и перерабатывающей промышленности Кыргызстана [Текст] / А.Б. Карбекова // «Актуальные вопросы современной экономики». 2020. - № 9.- С. 10-20

түзүмүн жана аны түзүүчү экономикалык субъекттер менен кызыкдар тараптардын өз ара мамилелер тутумун сүрөттөө; VII этап - Евразия экономикалык бирдигинин алкагында чек ара кластерлерин түзүү.

- республиканын агрардык секторун өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүгө жана региондордун “акылдуу адистешүүсүн” куруу боюнча иш-чаралардын комплексин иштеп чыгууга мүмкүндүк берүүчү, айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу, адистештирүү киши башына өндүрүш, локалдаштыруу коэффициенттеринин негизинде, агроөнөр жай кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү үчүн потенциалдуу аймактар аныкталды;

- өлкөнүн агрардык секторунун экономикасын модернизациялоо шартында региондук айыл чарба кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн келечектүү моделдери аныкталды;

- агроөнөр жай кластерлерин түзүүнү жана өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун стратегиялык артыкчылыктары формулировкаланган: мамлекеттин жана бизнестин конструктивдүү саясатынын негизи катары агрардык секторду өнүктүрүүнүн экспортко багытталган стратегиясын ишке ашыруу инструменттерин өркүндөтүү; жаңы компетенттүүлүккө ээ болгон агрардык сектордо келечектеги адистерди даярдоонун заманбап технологияларын өркүндөтүп иштеп чыгуу жана ишке ашыруу; айыл чарба өндүрүшүнүн жаңы технологиялык режимине өтүүнүн инновациялык саясаты; технопарктер түрүндө айыл чарба продукциясын көбөйтүүнүн жана сатуунун бардык этаптарында мамлекеттик жөнгө салуунун бирдиктүү маалымат тутумун түзүү; өнүккөн санариптик жана интеллектуалдык өндүрүш технологияларына жана робот системаларына өтүү;

- эмгекти аймактык бөлүштүрүүнү мамлекеттик пландаштыруунун жана агрардык сектордо көбөйүү процесстерин уюштуруунун негизинде агро-азык-түлүк кластерлеринин туруктуу иштешинин шарты катары интеграция жана атаандаштыктын биримдигине негизделген жана учурдагы экономикалык формалардын чачырандылыгынын өсүш тенденциясынан, жерди чакан пайдалануудан, айыл чарба өндүрүшүндө ортомчу түзүмдөрдүн үстөмдүгүнөн айырмаланып, институционалдык жана тармактык ажырымдарды жаратып, экономикалык иш-аракеттерди тутумдуу уюштуруунун артыкчылыктуу өнүгүүсүн болжолдогон, агроөнөр жай комплексин кластердик өнүктүрүүнүн методикалык ыкмалары иштелип чыккан.

- өзүнө: максатуу багыттар, ишке ашыруу алгоритми, кайра өндүрүү процесстерин аймактык пландаштыруунун союздар аралык куралдарын, пилоттук агрокластерлерди камтыган, Евразия экономикалык бирдигинин чектеринде агро-азык-түлүк кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн модели сунуш кылынды.

Жогоруда келтирилген ыкмалар Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагынын экономикасын модернизациялоонун пландаштырылган натыйжаларына максаттуу түрдө жетишүүгө жана кыска мөөнөттө республиканын айыл чарбасын жана токой чарбасын, балык уулоону, тамак-аш

жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн экспортко багытталган моделине өтүүсүн ишке ашырат.

Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу. Диссертациялык иштин теориялык мааниси "экономиканы модернизациялоо", "кластер", "айыл чарба кластери" түшүнүктөрүн тактоо; кластерлерди жана акыркысынын жашоо циклинин этаптарын түзүү жана өнүктүрүү принциптеринин классификациясын иштеп чыгууда; агроөнөр жай комплексиндеги интеграциялык түзүмдөрдүн моделин иштеп чыгууда, Кыргызстандын агрардык секторунун экономикасын натыйжалуу модернизациялоого тоскоол болгон факторлорду жана тобокелдиктерди аныктоодо; республиканын региондорунда айыл чарба тармагынын абалын жана өнүгүүсүн интегралдык баалоону иштеп чыгууда; айыл чарба кластерин түзүүнүн абсолюттук жана салыштырмалуу артыкчылыктарын аныктоодо; 2040-жылга чейинки агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү Концепциясынын жана аны ишке ашыруунун интеграциялык механизминин негизги жоболорун иштеп чыгууда; региондук айыл чарба кластерлеринин келечектүү моделдерин аныктоодо болуп саналат.

Автор сунуш кылган теориялык жана практикалык мүнөздөгү корутундуларды жана сунуштарды Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргыз Республикасынын Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлиги, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги, агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча ченемдик укуктук актылардын жана иш-чаралардын комплексин иштеп чыгууда, анын ичинде "Кластерлер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамын андан ары өнүктүрүүдө жана өркүндөтүүдө, айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча улуттук жана региондук программалардын методикалык негизи катары; айыл чарбасын, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн экспортко багытталган моделине өтүү үчүн пайдалана алат.

Алынган изилдөөлөрдүн натыйжаларынын экономикалык баалуулугу конкреттүү рекомендацияларда турат, аларды колдонуу Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагын атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн өнүгүшүнүн жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун принципалдуу башка деңгээлине жеткирүүгө мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

Эмгекте автор тарабынан алынган төмөнкүдөй олуттуу илимий жыйынтыктар корголот:

1. Агрардык секторду кластердик модернизациялоо жаатында жалпыланган теориялык изилдөөлөр, кластерлерди түзүү жана иштөө принциптери, максаттары тутумдаштырылып, акыркысынын жашоо циклдери аныкталды.

Кластердин, агрардык кластердин, экономиканы модернизациялоонун учурдагы аныктамаларын жалпылоонун негизинде, бул түшүнүктөрдү

27. Карбекова, А.Б. Влияние экологической обстановки, окружающей среды на уровень и качество жизни населения в Кыргызстане. [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Садыралиев// Вестник ЖАГУ, 2019. - №4 (43). - С. 87-94.

28. Карбекова, А.Б. Проблемы и перспективы развития туристско-рекреационного потенциала Кыргызской Республики. [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Садыралиев//Вестник ЖАГУ, 2019 - №4 (43). - С.79-86.

29. Карбекова, А.Б. Основные показатели состояния растениеводства в Кыргызской Республике [Текст] / А.Б. Карбекова, М.Ж. Карбекова//Международный научный журнал «НОТ» Наука. Образование. Техника, №2 (68), 2020. - С.48-58.

30. Карбекова, А.Б. Анализ современного состояния аграрного сектора в Кыргызской Республике[Текст] / А.Б. Карбекова // Международный научный журнал «НОТ» Наука. Образование. Техника, №2 (68), 2020. - С.59-67.

31. Карбекова, А.Б. Проблемы и направления развития аграрной отрасли Кыргызской Республики. Международная научно-практическая онлайн конференция «Состояние бухгалтерского учета, анализа и аудита в условиях цифровизации: проблемы и перспективы развития», посвященная 60-летию д.э.н., проф. Узенбаева Р.А. [Текст] / А.Б. Карбекова // Международный теоретический и научно-практический журнал «Известия И.К. Форума БАЦА», №3 (30), 2020. - С.68-73.

32. Карбекова, А.Б. Особенности территориально-отраслевой дифференциации сельскохозяйственного производства в Кыргызской Республике [Текст] / А.Б. Карбекова, Сайпидинов И.М. // Научные исследования в Кыргызской Республике.Электронный журнал. -2020. №3. 3-часть.

Эл аралык маалымат базаларында жарыяланган илимий эмгектер Scopus жана Web of Sciences

33. Karbekova, A.B. The main directions of digital modernization of the agro-industrial complex of a modern region [Text] / A.B. Karbekova, D.A. Osmonalieva, Z. Sadyraliev, A.K. Urmatayim // Studies in Computational Intelligence. - 2019. - Т. 826. - P. 949-955.

34. Karbekova, A.B. Specifics of Building the Digital Economy in Developed and Developing Countries [Text] / A.B. Karbekova, S. Bencic, Y.A. Kitsay, A.T. Gyziazov // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. – 87. In book: Digital Economy: Complexity and Variety vs. Rationality, pp.39-48– DOI: 10.1007/978-3-030-29586-8_5.

Кесиптик журналдардагы макалалар, илимий жыйнактар, илимий конференциялардагы докладдар жана башка илимий басылмалар

35. Карбекова, А.Б. Совершенствование методики анализа социально-экономического роста региона и ее использование в определении инвестиционного потенциала региона [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Садыралиев // Аль - Пари. - Алматы, 2012. - № 4. - С.108-113.

15. Карбекова, А.Б. Жалал-Абад облусунда эмгек потенциалын пайдаланууну жакшыртуунун жолдору жөнүндө [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Садыралиев // ЖАМУнун Жарчысы. -Жалал-Абад, 2014. - № 1 (28). - С.196-200.
16. Карбекова, А.Б. Рациональное использование рынка труда и преодоление бедности на селе[Текст] / А.Б. Карбекова, А.Б. Абдрашев, А. Зулпукаров // Международная научно-практическая конференция «Экономическая наука: вчера, сегодня, завтра». - Бишкек, 2014. - С.17-21.
17. Карбекова, А.Б. Кластерная модернизация экономики аграрного сектора Кыргызской Республики [Текст]/А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров, Акунжанов Э.А //Международная научная конференция: Актуальные вопросы образования, науки, культуры и роль ОШГУ в устойчивом развитии и расширении международной интеграции в образовательное пространство. Вестник ОШГУ. - Ош, 2014. - № 4. - С.30-32.
18. Карбекова, А.Б. Евразийский экономический союз в Кыргызстане. [Текст] / А.Б. Карбекова, // Высшее образование. -Бишкек, 2016. - №1 (31). - С.79-80.
19. Карбекова, А.Б. Состояние уровня бедности и ее влияние на социально-экономическое развитие [Текст] /А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров // Фундаментальные и прикладные исследования от теории к практике: сб. научных трудов, - Воронежский экономико-правовой институт, 2017. - С.77-80
20. Карбекова, А.Б. Бекмамат Осмоновдун экономиканы көтөрүүдөгү жана социалдык маселелерди чечүүдөгү орду [Текст] / А.Б. Карбекова //ЖАМУнун Жарчысы. -№1(34). -Жалал-Абад, 2017. - С.79-84.
21. Карбекова, А.Б. Теоретические основы кластерной модернизации экономики [Текст] / А.Б. Карбекова //Территория науки. Мультидисциплинарный научно-практический журнал. Воронеж, №5. - 2017. - №5. - С.105-110.
22. Карбекова, А.Б. Факторы, влияющие на социально-экономическое развитие регионов / [Текст] А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров //Территория науки. Мультидисциплинарный научно-практический журнал. Воронеж, №3. - 2018. - С.82-88.
23. Карбекова, А.Б. Формирование экономической стратегии развития цивилизационного предпринимательства [Текст] / А.Б. Карбекова, Б.М. Турдубеков, Г.У. Махмудова // Вестник ЖАГУ (Спец. выпуск). -№2(37). -Жалал-Абад, 2018. - С.104-108.
24. Карбекова, А.Б. Реализация государственной программы развития пищевой и перерабатывающей промышленности Кыргызской Республики. [Текст] / А.Б. Карбекова, А.Т. Мамыралиева //Территория науки. Мультидисциплинарный научно-практический журнал. Воронеж, № 4. - 2018. - С.104-109.
25. Карбекова, А.Б. Агропромышленный комплекс или кластер: модель регионального развития Кыргызстана[Текст] / А.Б. Карбекова //Вестник КЭУ им.М. Рыскулбекова. Бишкек, 2018. -№2. - С.49-54.
26. Карбекова, А.Б. Основные направления реализации промышленной политики в перерабатывающей промышленности Кыргызской Республики [Текст] / А.Б. Карбекова, Ч.М. Алкадырова// Вестник КЭУ им.М. Рыскулбекова. Бишкек, 2018. -№2. - С.21-25.

тутумдук-процесстик мамиленин позициясынан карап чыгуу сунушталат. Ошол эле учурда, бул түшүнүктөргө автордун аныктамалары келтирилген.

2. Чет мамлекеттердеги ар кандай убакыт аралыгындагы кластерлерди уюштуруунун, иштөө принциптеринин жана моделдеринин талдоосу келтирилген, анын негизинде Кыргызстандын улуттук экономикасын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кластерлештирүүдө чет элдик тажрыйбаны колдонуунун мүмкүнчүлүгү жана зарылдыгы жөнүндө корутунду чыгарылган.

3. Республиканын агрардык секторун модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыкты жана стратегиялык милдеттер аныкталды, анын ишке ашырылышына УЭМдин натыйжалуулугу көмөктөшүшү керек;

4. Агроөнөр жай комплексиндеги мамлекеттик кластердик саясаттын максаттарынын иерархиясы, аны түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн макро, мезо жана микро деңгээлдеринде аныкталды.

5. 2010-2019-жылдардагы Кыргызстандын айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык чарбасынын, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын учурдагы абалын ар тараптуу талдоонун негизинде, бир катар тармактардын жана кичи тармактардын өнүгүшүнүн оң динамикасы, ошондой эле тышкы жана ички көйгөйлөрдүн бар экендиги жөнүндө тыянак чыгарылды.

6. Агрардык сектордун экономикасын модернизациялоону чектеген жана агроөнөр жай кластерлерин түзүүнү талап кылган факторлор жана тобокелдиктер аныкталды жана топтолду.

7. Аймактык интегралдык рейтингдерди алууну жана өлкөдө агроөнөр жай адистешүүсүнүн аймактык-тармактык моделин калыптандырууну алдын ала аныктаган сандык жана сапаттык экономикалык көрсөткүчтөрдүн (факторлордун) тутуму иштелип чыккан.

8. Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейин агроөнөр жай кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү концепциясы сунушталды.

9. Мезо деңгээлде агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү үчүн адистештирилген аймактар, локалдаштыруунун, адистештирүүнүн жана киши башына өндүрүштүн орточо коэффициенттеринин, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруунун негизинде аныкталды.

10. Аймактык агрокластерлердин келечектүү моделдери аныкталды.

11. Агроөнөр жай кластерин түзүүнү жана өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун стратегиялык артыкчылыктары аныкталды.

12. Кыргызстандын Евразия экономикалык бирдигине мүчө болуу шартында чек ара агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн моделдери сунушталды.

Издөнүүчүнүн жеке салымы агрардык сектордо Кыргыз Республикасынын экономикасын кластердик модернизациялоону өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүн жана өзгөчөлүктөрүн чечүүнүн теориялык жана илимий-методикалык негиздөөдө турат. Автор тарабынан "кластер" категориялары жалпыланып, системалаштырган. Экономикалык тутумдун кластердик

формасынын принциптери көрсөтүлүп, кластерлерди классификациялоого карата мамилелерге салыштырмалуу талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык жумуштун негизги жоболору төмөнкү эл аралык илимий – практикалык конференциялардын жүрүшүндө баяндалган жана талкууланган: Эл аралык илимий-практикалык конференция "Азыркы коомдун актуалдуу көйгөйлөрү: экономика, саясат, илим жана билим берүү" (Кара-Кол ш., 2013), Борбордук Азия мамлекеттеринин аудиторлору жана бухгалтерлеринин Ысык-Көл форуму "III Исраилов окуулары" (Ысык-Көл, 2013), "Азыркы коомдун социалдык көйгөйлөрү: пайда болуу себептери жана аларды чечүү жолдору" эл аралык илимий-практикалык конференциясы (Түркия, 2013), Эл аралык илимий-практикалык конференция "Экономикалык илим: кечээ, бүгүн, эртең" (Бишкек, 2014), Эл аралык илимий конференция: "Билим берүүнүн, илимдин, маданияттын актуалдуу маселелери жана ОшМУнун туруктуу өнүгүүдөгү жана билим берүү мейкиндигине эл аралык интеграцияны кеңейтүүдөгү ролу. (Ош, 2014), Эл аралык илимий-практикалык конференция Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын академиги Б.Мурзубраимовдун 75 жылдыгына арналган "Ааламдашуунун заманбап шарттарындагы илимдин жана билимдин ролу" (2015), Эл аралык илимий-практикалык конференция "Пандемия: Кризис же экономикалык өнүгүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрү" (2020), Экономика илимдеринин доктору, профессор Узенбаев Р.А.нын 60 жылдыгына арналган "Санариптештирүү контекстиндеги бухгалтердик эсеп, талдоо жана аудиттин абалы:" Өнүгүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги "эл аралык илимий-практикалык онлайн конференция. (Бишкек, 2020).

Диссертациянын жыйынтыктарын публикацияларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча 44 илимий макала жарыяланган, анын 23ү РИНЦ тутумунда, Россиянын журналдарында, 2 Scopus, анын ичинде 1 монография жарыяланган (20,6 б.т.). Жарыяланган жумуштардын жалпы көлөмү 13,5 б.т

Диссертациянын көлөмү жана структурсы. Диссертациялык жумуш кириш сөздөн, 12 параграфты камтыган төрт бөлүмдөн, корутундулардан, сунуштардан, колдонулган адабияттар тизмесинен жана тиркемелерден турат, 18 сүрөт жана 44 таблица камтылган. Библиографияны жана тиркемелерди кошкондо жалпы иштин көлөмү 422 баракты түзөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө көйгөйдүн актуалдуулугу негизделген жана аны изилдөө даражасы, изилдөөнүн объектиси жана предмети аныкталган, ошондой эле изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, илимий жаңылыгы, иштин практикалык жана экономикалык мааниси, коргоонун негизги жоболору, диссертанттын жеке салымы, изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробация даражасы, структурасы жана иштин көлөмү формулировкаланган.

"Кластердик экономиканын теориялык негиздери" деген аталыштагы биринчи главада кластерлердин өнүгүшүнүн теориялык негиздери, алардын

4. Карбекова, А.Б. Приоритетные направления развития малого и среднего бизнеса в Кыргызстане [Текст] / А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров // Вестник Жалал-Абадского Государственного университета. -Жалал-Абад, 2012. -№ 1. (26)- 2-часть. - С.251-253.

5. Карбекова, А.Б. Возникновение и развитие малого и среднего предпринимательства в Кыргызстане [Текст] / А.Б. Карбекова, А. Зулпукаров // Вестник Университета Экономики и предпринимательства. Научно- популярный периодический журнал. - Жалал-Абад, 2012. - № 1. - С.3-10.

6. Карбекова, А.Б. Проблемы проведения налоговой проверки на современном этапе [Текст] / А.Б. Карбекова, Г. Джумабаева // Известия ВУЗов. - Бишкек, 2013. - № 1. - С. 97-100.

7. Карбекова, А.Б. Математическая модель оценки эффективности использования земли Жалал-Абадской области [Текст]/ А.Б. Карбекова, Т.К. Аманкулова // Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современного общества: экономика, политика, наука и образование». - Известия ВУЗов. -Бишкек, 2013. - № 5. - С. 235-236.

8. Карбекова, А.Б. Экономическая сущность землепользования и земельных отношений [Текст]/ А.Б. Карбекова, Ташкулова Г.К., Ажикулов С.// Вестник «Жалал-Абадского Государственного университета» - №1(27) 2 часть. - 2013.- С.128-132.

9. Карбекова, А.Б. Современное состояние и тенденции развития малого и среднего предпринимательства в Кыргызской Республике [Текст] / А.Б. Карбекова, Б.М. Турдубеков // Вестник Жалал-Абадского Государственного университета. -Жалал-Абад, 2013. - № 1 (27). - С.169-173.

10. Карбекова, А.Б. Меры государственной поддержки в кредитовании сельского хозяйства [Текст] / А.Б. Карбекова, М.А. Джоробаева // Специальный выпуск, посвященный Исык- Кульскому форуму бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии «III- Исраиловские чтения» Вестник КЭУ. -Бишкек, 2013. - часть 2. - С.31-35.

11. Карбекова, А.Б. Перспективы развития туризма в уникальном горном Кыргызстане [Текст] / А.Б. Карбекова, Т.К. Аманкулова, Ж.М. Орозбаева // Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современного общества: экономика, политика, наука и образование». - Известия ВУЗов. -Бишкек, 2013. - № 5. - С. 201-204.

12. Карбекова, А.Б. Проблемы государственного регулирования земельных отношений в условиях рынка[Текст] / А.Б. Карбекова // Вестник ОшГУ. - Ош, 2013. - № 3. - С.130-134.

13. Карбекова, А.Б. Методологические аспекты оценки земельных ресурсов [Текст] / А.Б. Карбекова// Вестник ОшГУ. - Ош, 2013. - № 3. - С.134-137.

14. Карбекова, А.Б. Жалал-Абад облусундагы агрардык секторду реформалоонун жыйынтыгы, кайра иштетүүчү өнөр жай тармагын жандандыруунун проблемалары [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Садыралиев // Международный научно-информационный журнал «Наука и инновации». - Бишкек, 2013. - № 3. - С. 45-53.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- агрардык сектордун экономикасын модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыккан, анын натыйжалуулугу агрардык сектордун тармактарынын жана кичи тармактарынын стратегиялык максаттарын ишке ашырууга көмөктөшү керек.

- 100дөн ашык сандык жана сапаттык экономикалык көрсөткүчтөрдү (факторлорду) камтыган, 10 фактордук топтун тандалган комплексинин негизинде Кыргыз Республикасынын региондорунда айыл чарба өндүрүшүнүн абалынын жана өнүгүүсүнүн жылдык интегралдык рейтингин аныктоонун методикасы сунушталды;

- интегралдык рейтингдердин негизинде аймактарды дифференциациялоо менен республиканын региондорунун (алдыңкы региондор, агрардык сектордун өнүгүүсүнүн орточо деңгээлине ээ региондор, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн региондору) агроөнөр жай адистешүүсүнүн аймактык-тармактык моделин иштелип чыкты.

- теориялык жана практикалык мүнөздөгү сунуш кылынган корутундуларды жана сунуштарды агроөнөр жай комплексин мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча ченемдик укуктук актылардын жана чаралардын комплексин иштеп чыгууда, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргыз Республикасынын Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлиги, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги колдонушу мүмкүн; анын ичинде "Кластерлер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамын андан ары өнүктүрүүдө жана өркүндөтүүдө, айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча улуттук жана региондук программалардын методологиялык негизи катары; айыл чарбасын, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн экспортко багытталган моделине өтүү үчүн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

Монография:

1. Карбекова, А.Б. Кластерная модернизация экономики аграрного сектора Кыргызской республики. [Текст] / А.Б. Карбекова // Жалал-Абад, 2020- 330с.

Жогорку Аттестациялык Комиссия сунуш кылган басылмаларда жарыяланган илимий эмгектер:

2. Карбекова, А.Б. Эффективность использования земельных ресурсов Жалал-Абадский области [Текст] / А.Б. Карбекова, Ж. Алыканов // Вестник Жалал-Абадского Государственного университета. -Жалал-Абад, 2011. - № 1 (25). - С.160-165.

3. Карбекова, А.Б. Проблемы эффективного управления муниципальными землями Джалал-Абадской области в целях пополнения местного бюджета [Текст] / А.Б. Карбекова // Вестник КЭУ. -Бишкек, 2011. - № 3 (19). - С.60-62.

маңызы жана экономикада ээлеген ролу каралат, кластердик структуралардын түзүлүшүнүн жана иштешинин принциптери аныкталат, кластерлерди түзүүнүн чет өлкөлүк тажрыйбалары талданат.

Маселенин иштелип чыгуу деңгээли. Экономикада кластердик мамиленин концептуалдык негиздемеси М.Портердин эмгектеринде формулировка кылынган, ал атаандаштык артыкчылыктары жана кластерлер теориясын иштеп чыккан, кийинчерээк М.Эрайттын аймактык кластерлердин концепциясында өркүндөтүлгөн.

Кластерлердин пайда болушунун процесстерин түшүндүрүүдө А.Маршаллдын өнөр жай аймактарынын, П.Бекатинин италиялык өнөр жай райондорунун теориялары, баалуулуктар тизмектерин жана кластерлерин бириктирүү концепциясы, аймактарды үйрөнүү концепциясы, ошондой эле Д.Майлат, П.Кругман, С.Резенфельд, Ж. Аккуу, М.Сторпер, К.Фредриксон, А.Чандлер, С.Чаманский, В.Каррайт, Д.Робинсон, Ж.Даннинг, Э.Рейнерт ж.б. окумуштуулардын эмгектери маанилүү роль ойногон.

Россиянын, Беларуссиянын, Казакстандын, Украинанын жана башка коңшу өлкөлөрдүн ар кайсы мезгилдериндеги окумуштуулардын кластердик теориянын методологиялык жана теориялык жоболоруна, регионалдык экономиканын аймактык жана тармактык кластерлерине, атаандаштыкка жөндөмдүү кластерлердин түзүлүшүнө жана иштешине байланыштуу изилдөөлөрү чоң кызыгууну жаратат. Мындай авторлордун катарында төмөндөгүлөрдү белгилөөгө болот: Г.У. Акимбеков, Ш.Ш. Базаров, М.П. Войнаренко, Н.Н. Колосовский, И.В. Пилипенко, Т.А. Прокофьев, Б.Г. Хайров, А.А. Черняев жана башкалар.

Агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн теориясына жана методологиясына олуттуу салым кошкондор: А.И. Алтухов, В.М. Баутин, Г.В. Безпахотный, Р.С. Гайсин, М.П. Гриценко, Е.Ф. Заворотин, Т.К. Койчуев жана В.И. Кочурко, А.Г. Косчаев, А.В. Мерзлов, Ш.М. Мусакожоев, А.В. Петриков, Н.П. Ситников, Е.А. Смайлов, А.И. Трубилин, А.В. Турянский, О.А. Чернов ж.б. Улуттук айыл чарбанын көбөйүү процесстеринин факторлорун жана шарттарын, ошондой эле Евразия экономикалык биримдигинин өлкөлөрүндө агро-азыктүлүк саясатын жүзөгө ашыруу маселелерин изилдөөнүн алкагында Г.Н. Барсуков, В.И. Вагизов, Д.С. Заворотный, А.П. Зинченко, О. Н. Кусакин, З.П. Медеяев, И.А. Минаков, С.Б. Огневцев, О.А. Родионов, Е.Н. Сомов, И.М. Сурков, А.В. Улезко, И. Г. Ушачев, В.С. Чекалин, А.А. Шутьков жана башкалардын эмгектерин бөлүп көрсөтүү зарыл.

Акыркы 10-20 жылдар аралыгында ар кандай тармактарда, анын ичинде агрардык сектордо кластердик структуралардын калыптанышы жана өнүгүшү менен байланышкан айрым көйгөйлөрдү чечкен эмгектер жарык көрдү. Аларга төмөнкү ата мекендик окумуштуулардын жана чет элдик адистердин изилдөөлөрү кирет: Т.Ш. Абдыров, А.В. Бабкин, Э.А. Байков, О. В. Богданова, Д.С. Головкин, А.З. Зулпукаров, Р.С. Ибрагимова, Ю.Г. Лаврикова, А.А., Л.С. Марков, Мигранян, Ш.М. Мусакожоев, О. В. Несмачных, Р.Р. Нурмухаметов,

М.А. Пивоварова, М.П. Посталюк, А.В. Семенков, А.Б. Тухбатуллина жана башкалар.

Ошол эле учурда, өлкөнүн агрардык секторунун негизги компоненттери болгон Кыргызстандагы айыл чарба экономикасын, тамак-аш жана кайра иштетүү тармактарын модернизациялоо шартында агроөнөр жай кластерлерин өнүктүрүүгө байланыштуу теориялык жана практикалык аспектилер жетишсиз деңгээлде өнүккөн жана жеткиликтүү изилденбеген.

Ошентип, Кыргыз Республикасында кластердик структураларды калыптандыруу боюнча теориялык жана методикалык куралдын өнүкпөгөндүгү, ошондой эле өлкөнүн агрардык секторун кластерлештирүү көйгөйүнө учурдун талабына ылайык келген практикалык ыкмалары, изилдөөнүн темасын, объектисин жана предметин тандоону шарттады, анын максаттарын жана милдеттерин иштеп чыгууга мүмкүндүк берди, анын теориялык жана практикалык маанисин негиздеди.

Ресурстардын ар кандай түрлөрү жана сатуу рыноктору үчүн глобалдык атаандаштыктын курчушу менен түздөн-түз байланыштуу болгон заманбап дүйнөлүк экономиканын өнүгүшү, өндүрүштү уюштуруунун жана чарбалык субъектилердин өз ара аракеттенүүсүнүн жаңы жана келечектүү формаларын издөөнү аныктайт, алардын бири кластердик модель.

Экономикалык илимдеги кластерлер жөнүндө М.Портердин фундаменталдык эмгектеринен кийин кластердик формацияларга арналган өз алдынча багыт калыптанып, бүгүнкү күндө илимий - практикалык адабияттарда чет элдик авторлор тарабынан дагы, постсоветтик мейкиндиктеги адис - практиктер тарабынан дагы “кластер” түшүнүгүн аныктоого көптөгөн ыкмалар колдонулууда, ошол эле учурда бирдиктүү жалпылоочу аныктама жок болууда.

Ошентип, экономика илимдеринин доктору А.А. Мигранян эсептөөсү боюнча кластер - бул экономикалык иш-аракеттердин эң натыйжалуу жана өз ара байланышкан түрлөрүнүн топтолушу, б.а. мамлекеттин бүтүндөй экономикалык тутумунун "алтын кесилишин" (батыштын чечмелөөсүндө "diamond" бриллиант) түзгөн жана улуттук жана дүйнөлүк базарларда атаандаштык позицияларын камсыз кылган ийгиликтүү атаандашкан фирмалардын өз ара байланышкан топтому.

Профессор И.В. Пилипенко "кластер" түшүнүгүнүн эки негизги компонентин аныктайт - аймактык жана тармактык, ошол эле учурда өнөр жай кластерин эл аралык эмгек бөлүштүрүүдө эң ийгиликтүү адистешкен агроөнөр жай комплексинин жана тейлөө чөйрөсүнүн өз ара байланышкан тармактарынын тобу деп аныктаса, ал эми регионалдык (жергиликтүү) кластер - окшош же толуктоочу өнүмдөрдү өндүргөн жана кластерге мүчө фирмалар менен алардын кызматкерлеринин ортосунда маалымат алмашуунун болушу менен мүнөздөлгөндүгүнүн эсебинен дүйнөлүк экономикада кластердин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү жогорулоочу, чектеш тармактардагы белгилүү бир региондо (стандартта) географиялык топтолгон компаниялардын тобу катары аныкталат.

Кыргызстандын калган региондору үчүн бир географиялык региондун чектеринде тигинен интеграциялоо жана ишканаларды адистештирүүнү камтыган жогортон төмөн карай кластердик демилгелерди өнүктүрүүгө мамлекеттин активдүү ролу менен мүнөздөлгөн **азиялык моделдин** негизинде кластерлерди түзүү максатка ылайыктуу болот. Мындай учурда, мамлекеттик органдар региондордун экономикаларында болуп жаткан процесстерге максаттуу жана активдүү кийлигишүүсү керек, ошол эле учурда республиканы ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин өндүрүүчүлөрүнүн жана башка мамлекеттердин адилетсиз атаандаштыгынан коргоого, ошондой эле өзүлөрүнүн айыл чарба продукцияларын тышкы рынокторго чыгарууну кеңейтүүгө көмөктөшүүгө тийиш.

12. Айыл чарба кластерлерин түзүүнү жана өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун стратегиялык артыкчылыктарына төмөнкүлөр кирет: мамлекеттин конструктивдүү кластердик саясатынын негизи катары мамлекеттик жөнгө салуу механизмин иштеп чыгууну аныктаган агрардык сектордогу кластерлештирүү процесстерин мамлекеттик жөнгө салуу тутумунун интегралдык теориясын жана методологиясын экономикалык иштин практикасында иштеп чыгуу жана кеңири колдонуу; келечектеги айыл чарба кадрларынын интеграцияланган дүйнө таанымын калыптандырууга багытталган санарип технологияларга ээ болочок кадрларды даярдоо үчүн заманбап технологияларды иштеп чыгууну жана ишке ашырууну алдыга жылдыруу; айыл чарбасын жана токой чарбасын, балык уулоо, тамак-аш жана кайра иштетүү тармактарын көбөйтүүнүн жаңы технологиялык режимине өтүү үчүн комплекстүү инновациялык саясатты калыптандыруу; айыл чарба продукциясын көбөйтүүнүн жана сатуунун (материалдык ресурстар жана жабдуулар менен камсыздоо, өндүрүү, ташуу, сактоо, кайра иштетүү, сатуу) бардык баскычтарында мамлекеттик жөнгө салуунун бирдиктүү маалымат тутумун түзүү.

13. Кыргыз Республикасы үчүн тажрыйба топтоого мүмкүндүк берген сүт жана эт (Беларусь Республикасы менен биргеликте), жашылча-жемиш (Россия Федерациясы жана Казакстан Республикасы менен биргеликте) жана пахта (Казакстан Республикасы менен биргеликте) багыттары боюнча 3 чек ара кластерин түзүү келечектүү болот. мамлекеттер аралык агроинтеграция жаатында, анын алсыз жана күчтүү жактарын аныктоо, адекваттуу укуктук базаны түзүү, эл аралык эмгек бөлүштүрүүнүн артыкчылыктарын натыйжалуу пайдалануу, өзүнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу деңгээлин жогорулатуу жана Бирликтин айыл чарба жана азык-түлүк базарына өсүмдүк жана мал чарба азыктарын жеткирүү.

Ошентип, аймактык жана тармактар аралык башкаруу принциптеринин атайын евразиялык айкалышы аркылуу агроөнөр жай комплексиндеги чарбакер субъекттердин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга кластердик мамиле өндүрүштүк ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга жана интеграцияланып жаткан өлкөлөрдүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу боюнча концептуалдык жоболорго жетишүүгө мүмкүндүк берет.

мөмө-жемиш өсүмдүктөрү (жүзүм өстүрүү менен кошо), ошондой эле тамеки өндүрүү; Жалал-Абад облусу - жашылча-жемиш жана бакча, пахта буласын өндүрүү; Ысык-Көл облусу - картошка өстүрүү, мөмө-жемиш өсүмдүктөрүн өстүрүү; Ош облусу - пахта буласын, тамеки, жүзүм өстүрүү; Талас облусу - буурчак өсүмдүктөрүн (фасоль өстүрүү), картошка жана жашылча өстүрүү; Чүй облусу - дан өндүрүү (буудай, арпа), жашылча өстүрүү жана коон өстүрүү. Нарын районунда өсүмдүк өстүрүү тармагында кластерлештирүүнүн абсолюттук артыкчылыктары жок.

9.2. Мал чарбачылыгы жаатында кластердик структураларды түзүү үчүн (айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эске албаганда) Кыргызстандын абсолюттук артыкчылыктары төмөндөгү чакан тармактарда жана региондордо: Жалал-Абад облусу - сүт (чийки) өндүрүү; Ысык-Көл облусу - кой чарбасы (жүн өндүрүү); Нарын облусу - бодо мал жана кой чарбасы (анын ичинде жүн өндүрүшү), сүт азыктары; Ош облусу - сүт өндүрүшү; Талас району - кой чарбасы (жүн өндүрүү); Чүй облусу - бакма канаттууларды өстүрүү.

Айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эске алганда, кластерлештирүүнүн абсолюттук артыкчылыктары жана ошого жараша бул процесстин эң жогорку даярдыгы Талас жана Чүй региондорунда гана бар.

10. Кыргызстандын агроөнөр жай комплексин кластердик модернизациялоо боюнча милдеттерди ишке ашыруу үчүн, агроөнөр жай комплекси үчүн региондук кластерлөө борборлорун түзүү керек (РКБ АӨК), ал Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы бирдиктүү башкаруу түзүмүнө - Кыргыз Республикасынын Кластердик Өнүктүрүү Борборуна бириктирилет, анын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр эсептелет: кластерди өнүктүрүү боюнча стратегияларды жана программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу; чакан жана орто бизнести аларга тартуу аркылуу ар кандай тармактарда кластерлерди түзүү жана өнүктүрүү; ишканаларды, мамлекеттик органдарды, билим берүү жана илим мекемелерин тартуу менен биргелешкен кластердик долбоорлорду иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу; айыл чарба кластерлеринин өндүрүштүк, экономикалык жана инновациялык потенциалынын абалына мониторинг жүргүзүү; рынок шарттарын маркетингдик жана социологиялык изилдөө; кластер мүчөлөрүн маалыматтык-аналитикалык камсыздоо; мамлекеттик каржылык жана башка колдоону алууда кластер мүчөлөрүнө жардам берүү ж.б.

11. Локалдаштыруу, адистештирүү, калктын жан башына өндүрүшүн, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттерин жана Кыргыз Республикасынын региондорунун агрардык секторунун абалын жана өнүгүүсүнүн интегралдык рейтингин талдоонун негизинде, Чүй облусу кластерлөө процессин жүзөгө ашырууда абсолюттук артыкчылыктарга ээ. Бул региондо, шаар агломерацияларынын ичинде же жанында жайгашкан, бирдей географиялык аймакта атаандаш компаниялардын топтолушун болжолдогон, дифференциалдаштырылган продукция өндүрүп, кластер ичинде жана андан тышкары жерлерде атайын өндүрүш жана сатуу стратегиясын түзгөн **европалык кластердик** моделди куруу эң алгылыктуу болот.

Окумуштуулар Вагизов В.И. жана Посталюк Т.М. кластерлер, улуттук экономиканын тармактык уюмунун негизи катары, коммуникативдик - синергетикалык натыйжалуулукту максималдуу жогорулатуу максатында рынокто алдыңкы орундарды ээлөөгө, сактап калууга жана өнүктүрүүгө умтулган айрым тармактардын же жергиликтүү формациялардын чегинде экономиканын реалдуу жана каржы секторлорунун салттуу инновациялык атаандаштыкка жөндөмдүү экономикалык субъекттеринин топтому, "уюткулары", тармактары деген пикир менен макул болушат.

Кластерди аныктоого болгон мамилелердин кендиги экономиканы кластерлөө процессин теориялык жактан түшүнүүнүн бардык ар тараптуулугун жана татаалдыгын баса белгилейт. Кандай болбосун, бул процесс кластердик структураларды түзүү үчүн белгилүү бир объективдүү жана субъективдүү шарттардын жана факторлордун болушун талап кылат. Ушуга байланыштуу, кластер түзүүнүн ийгилигин жогоруда айтылган бир катар шарттардын жана факторлордун аддитивдик функциясы катары көрсөтсө болот:

$$U = f(F_1, F_2, F_3, \dots, F_n), \quad \text{мында} \quad (1)$$

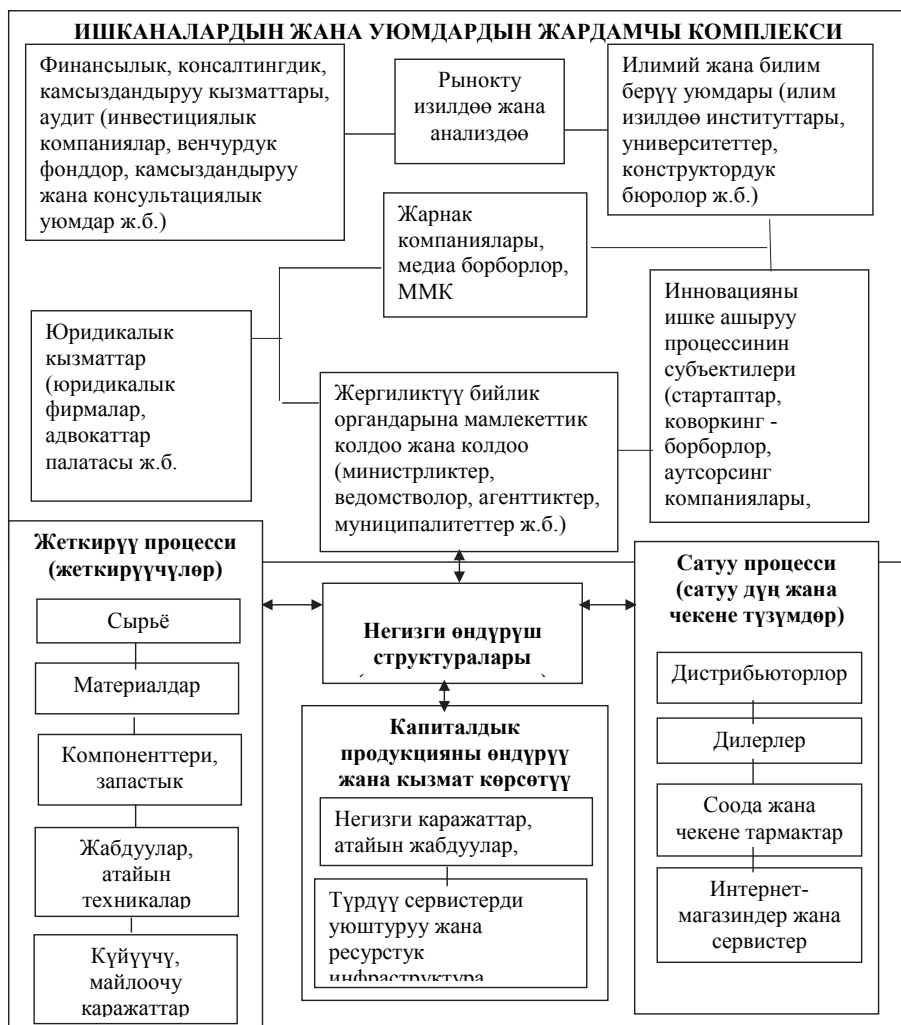
U – бул кластердин пайда болушунун кошумча индикатору, ал эми F_n – белгилүү бир аймакта жана белгилүү бир убакытта кластердик структураны куруу үчүн зарыл болгон шарт же фактор.

Илимий адабиятта келтирилген кластерлердин аныктамасына болгон мамилелерди талдап, салыштырып көрүп, бул концепцияга карата автордун позициясын сунуштоого болот деп эсептейбиз.

Ушуга байланыштуу, *биз кластер деп аймактык жана тармактык концентрация, ошондой эле алыстык менен мүнөздөлгөн, иш аракеттерди бириктирүүнү, ресурстарды, маалыматтык – инновациялык алмашууну айкалыштыруудагы стратегиялык кызыкчылыктардын болушу жана дагы жогорку деңгээлдеги атаандаштыкка жетишүү максатын, кластердик биримдикти бүтүндөй жана кластердин ар бир субъектисинин жыйынтыктуулугун, натыйжалуулугун көздөгөн, өз ара аракеттенүүнүн татаал тутумуна интеграцияланган юридикалык жактан көзкарандысыз экономикалык субъектилердин тобун эсептейбиз.*

Кластердик формациялардын айырмалоочу өзгөчөлүгү - системанын өзөгүн түзгөн "кластерлөө" борборунун болушу. Классикалык көз карашта индустрияга багытталган кластердин өзөгүн тар адистештирилген жана географиялык жактан бири-бирине жакын жайгашкан фундаменталдык фирмалар түзөт.

Колдоочу фирмалар болуп кызмат көрсөтүүчүлөр, чийки зат жеткирүүчүлөр, соода уюмдары жана техникалык тейлөө компаниялары эсептелет. Кластердик билим берүүнүн инфраструктурасы колдонмо жана илимий-изилдөө институттарынын, кесиптик билим берүүнү жана ишкердүүлүктү колдоону камсыз кылган борборлордун, каржы секторунун уюмдарынын жана инвестициялык түзүмдөрдүн тармактык байланыштардын эсебинен түзүлөт (1.1-сүрөт).

1.1.– сүрөт. Өнөр жай багытындагы кластердин иштешинин субъекттеринин типтүү схемасы (автор тарабынан түзүлгөн)

Бул маселени изилдөө ыкмаларын кылдат талдоо, улуттук экономиканын кластерлөө принциптеринин автордук классификациясын баса белгилөөгө мүмкүндүк берди: 1) Базалык принциптер - ырааттуулук; процесстердин өз ара байланышы; процеске суроо-талап; процессти башкаруу; синергия, тышкы чөйрө менен алмашуу туруктуулугу; 2) кластерди түзүү принциптери - адистештирүү; критикалык масса; салыштырмалуу аймактык жана тармактык топтолуу; кластердин өзөгүн аныктоо; ыктыярдуулук; көп моделдүү кластерди түзүү; кластердик демилге ("ылдыйдан өйдө" жана "жогортон ылдый" түзүү);

чагылдырылган. 2019-жылдын жыйынтыгы боюнча, Кыргызстанда мега-лидер аймактар жок, Чүй облусу 2010-жылдын базалык жылына салыштырмалуу позициясын бекемдеген агрардык секторду өнүктүрүүнүн жана кластердик модернизациялоого даярдыктын лидери деп аныкталды. Нарын облусу жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн аймагы бойдон кала берди.

Мал чарбачылыгынын өндүрүштүк мүнөздөмөлөрүн талдоо Кыргыз Республикасынын бардык аймактарында бул багытта адистештирилгендигин көрсөттү. Бул жерде лидер – регион болуп Чүй облусу саналат жана эт азыктарын кайра иштетүүчү ири ишканалар иштеп, өз продукцияларын сатып, анын ичинде Евразия экономикалык биримдигинин тышкы рыногун камсыз кылат. Талас району мал чарбасында жергиликтүү өндүрүштүн региону эсептелди.

8. Бул диссертациялык изилдөө өлкөнүн классикалык түшүнүгүндө айыл чарба тармагында кластерлердин жоктугун көрсөттү жана бул жааттагы көптөгөн уюштуруу, экономикалык жана укуктук маселелер өнүгүү баскычында гана турат. Мисалы, "Кластерлер жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2017-жылдан бери талкууланып келе жатат. Ушуга байланыштуу, Кыргызстандын агрардык секторунун экономикасын кластердик модернизациялоонун маанилүү аспектилеринин бири 2040-жылга чейин айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү Концепциясын иштеп чыгуу болуп саналат.

Сунуш кылынган концепцияны этаптар менен жүзөгө ашырууга болот:

I этап - өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун баалоону эске алуу менен Кыргызстандын ар кайсы аймактарында агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн факторлорун жана шарттарын изилдөө; II этап - агроөнөр жай комплексин санариптештирүү шартында агроөнөр жай кластерлерин өнүктүрүүнү мамлекеттик жөнгө салуунун сапаттык өзгөрүүлөрүн аныктоо; III этап - айыл чарба кластерин түзүү, иштөө жана андан ары өнүктүрүү үчүн уюштуруу-экономикалык механизмди иштеп чыгуу; IV этап - кластерди түзүү потенциалын баалоонун комплекстүү инструментинин негизинде региондо агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнүн кластердик долбоорун негиздөө; V этап - Кыргыз Республикасында келечектүү регионалдык айыл чарба кластерлерин аныктоо; VI этап - келечектүү айыл чарба кластеринин түзүмүн жана аны түзүүчү экономикалык субъекттер менен кызыкдар тараптардын өз ара мамилелер тутумун сүрөттөө; VII этап - Евразия экономикалык биримдигинин алкагында чек ара кластерлерин түзүү.

Республикада 3 мезгил аралыгында айыл чарба кластерлеринин түзүлүшү жана өнүгүшү мүмкүн.

9. Локалдаштыруу, адистештирүү, калктын жан башына өндүрүш коэффициенттерин, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттерин талдоонун жыйынтыгында төмөнкүлөр баяндалышы керек:

9.1. Өсүмдүк өстүрүү сферасында кластердик структураларды түзүү үчүн (айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эсепке албастан) Кыргызстандын төмөнкү чакан тармактарында жана аймактарында абсолюттук артыкчылыктарга жетишилди: Баткен облусу - дан жана буурчак өсүмдүктөрү,

4.3. Региондук жана тармактык деңгээлдерде кластердик саясатты жүзөгө ашырууга натыйжалуу методикалык, усулдук, илимий, билим берүүчү жана консультациялык колдоо көрсөтүү. Кластердик саясатты ишке ашырууда республикалык, аймактык аткаруу бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, ишкерлер ассоциацияларынын жана ассоциацияларынын ишин координациялоону камсыз кылуу.

5. Кыргызстандын 2010-2019-жылдардагы айыл чарбасынын, токой чарбасынын, балык чарбасынын, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын учурдагы абалын жалпы республикада жана айрым региондордо ар тараптуу талдоо жүргүзүп, улуттук экономиканын бул тармактарын өнүктүрүүдө белгилүү бир оң динамиканын, ошондой эле бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагында ички жана тышкы тутумдук көйгөйлөр бар экендиги аныкталды. Өсүмдүк өстүрүүчү бир катар кичи тармактар (жашылча өстүрүү, буурчак өстүрүү, кызылча өстүрүү, бакча өсүмдүктөрү) туруктуу өсүштү көрсөттү, ошол эле учурда пахта өстүрүү, тамеки өстүрүү, өсүмдүк майын өндүрүү сыяктуу тармактар өздөрүнүн көрсөткүчтөрүн кыйла төмөндөтүштү. Мал чарбачылыгы, айрыкча сүт тармагы боюнча тышкы рынокторго ийгиликтүү чыккан өндүрүшчүлөр ошондой эле кайра иштетүүчүлөрдүн алдыга жылышы белгилүү бир оптимизмди жаратып, шыктандырат. Ошол эле учурда, өсүмдүктөрдүн жана мал чарбасынын кичи тармактарынын олуттуу бөлүгүнүн көрсөткүчтөрү, өткөн кылымдын 90-жылдарынын башындагы реформага чейинки мезгилдеги өндүрүштүк баалуулуктардан төмөн.

6. Агрардык сектордун экономикасын модернизациялоонун контекстинде айыл чарба кластерлеринин түзүлүшү жана өнүгүшү бир катар тышкы жана ички факторлор менен чектелет, бул эмгекте төмөнкүдөй чоң топторго бөлүштүрүлөт: уюштуруучулук - экономикалык; айыл чарба өндүрүшүн топтоштуруунун жана жерди пайдаланууну уюштуруунун плансыздыгы жана туш келди адистешкендиги, тармакта заманбап менеджменттин жана маркетингдин жетишсиздиги; каржылык жана өндүрүштүк ресурстардын жетишсиздиги; айыл чарба жана айыл инфраструктурасынын абалы; агрардык сектордо инновациянын төмөн деңгээли; агрардык сектордун ээлеринин олуттуу бөлүгүнүн арасындагы кесиптик билимдин жана даярдыктын жетиштүү деңгээлде эместиги; айыл калкынын массалык миграциясы.

Жумушта ошондой эле айыл чарба өндүрүшүн жүзөгө ашырууда ар дайым боло турган же болушу мүмкүн болгон тобокелдиктер, анын ичинде экологиялык, экономикалык, уюштуруучулук жана укуктук, коомдук-саясий жана форс-мажордук жагдайлар аныкталган.

7. Кыргызстандын региондорунун агрардык секторунун абалынын жана өнүгүүсүнүн интегралдык рейтингин түзүү менен, республиканын аймактарын негизги айыл чарба продукциясын өндүрүү жана кайра иштетүү боюнча адистештирүүнүн аймактык-тармактык матрицасы мега лидер региондорду, алдыңкы региондорду, айыл чарба тармагынын орточо өнүгүү деңгээлине ээ болгон региондорду, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн региондору

императивдүү инновация; реализм; 3) иштөөнүн спецификалык принциптери - мультиколлинеардык; автономия; атаандаштыктын жана кызматташтыктын биримдиги; регионалдык кошумча наркты максималдаштыруу; мультипликативдүүлүк; кластердин чектеринин туруксуздугу; мамлекеттик-жеке өнөктөштүк; ыйгарым укуктарды консолидациялоо.

Алыскы чет өлкөлөрдүн экономикасында бир нече ондогон жылдардан бери ишкердикти уюштуруунун кластердик формаларын иштеп чыгуу тажрыйбасы уланып келе жатат жана G7 (Чоң жетилик) өлкөлөрүнүн бардыгында кластердик ыкма жигердүү колдонулуп жатат, бул өткөөл экономикасы бар мамлекеттерге акыркы тажрыйбаларын өз тажрыйбаларында жетиштүү түрдө колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Ошол эле учурда, кластерлерди колдоо жолдоруна жана ыкмаларына карата бирдиктүү мамиле жок: ар кайсы өлкөлөр кластерлердин өнүгүүсүн илгерилетүү процессин ар кандай жолдор менен уюштурушат, кластерлердин өзүдөрү дагы бирдей эмес.

Улуттук экономикада кластерлердин пайда болушунун жана өнүгүшүнүн үч моделинин аныкталышы бизге чоң таасир калтырды: Америка, Европа жана Азия. Бул моделдердин жалпы мүнөздөмөсү катары төмөнкүлөрдү айырмалоого болот:

1) Америкалык кластердик модель аймактык адистештирүү принциби боюнча бир катар тармактык компанияларды бириктирет, ал эми типтүү инновациялык кластер - бул университет, анын айланасында өсүүчү технопарктер, лабораториялар, бизнес мектептер, венчурдук капитал жана жеке инвестициялык фонддор.

2) Европалык модель бир географиялык аймактын ичинде атаандаш компаниялардын топтолушун болжолдойт, алар дифференциалдаштырылган продукцияны өндүрүшөт жана кластер ичинде жана андан тышкары жерлерде белгилүү бир өндүрүш жана сатуу стратегиясын түзөт. Бул жерде мамлекеттин жана өнөр жай бизнесинин ортосундагы кыйла активдүү диалог мүнөздүү, бирок ири өнөр жай ишканаларынын ар кандай түзүмдөрүнө түздөн-түз жайылып кирүү мүмкүнчүлүгү жокко эсе.

3) Азия модели бир географиялык аймактын чектеринде ишканаларды вертикалдык интеграциялоону жана адистештирүүнү камтыган кластердик демилгелерди өнүктүрүүдө мамлекеттин активдүү ролу менен мүнөздөлөт. Азия чөлкөмүндөгү мамлекеттерде мамлекеттик органдар өз өлкөлөрүн чет элдик өндүрүүчүлөрдүн атаандаштыгынан коргоого, ошондой эле тышкы рынокторго кеңейүүгө көмөктөшүүгө аракет кылып, ушул өлкөлөрдүн экономикасында болуп жаткан процесстерге максаттуу жана активдүү кийлигишүүнү өздөрүнүн милдети деп эсептешет. Бул фактор Азия экономикалык саясатынын өзгөчөлүгү деп эсептелет. Индия, Кытай, Сингапур, Түштүк Корея сыяктуу өлкөлөр Азиялык экономиканы кластерлөө моделинин катарына кошсо болот.

Экономиканын кластерлештирүүнү жүзөгө ашыруунун чет өлкөлүк тажрыйбасын талдоо өзгөчө кызыгууну туудурат: калыптанган тажрыйбаны Кыргызстандын чындыктарына ылайыкташтыруу мамлекеттик органдарга

компетенттүү чаралардын комплексин иштеп чыгууга жана аларды максималдуу натыйжалуулук менен ишке ашырууга жардам берет.

"Агрардык тармактын экономикасын кластердик модернизациялоонун методологиялык аспектилери" деген аталыштагы экинчи главада агрардык секторду модернизациялоонун концепциясы жана маңызы тутумдук-процесстик мамиленин негизинде каралып, анын уюштуруу-экономикалык механизми аныкталды, кластердик демилгелер айыл чарба кластерин өнүктүрүүнүн негизи катары изилденди, мамлекеттик жөнгө салуу жана Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын кластерлөө процессин колдоо аспектилери талданган.

Изилдөөнүн объектиси болуп агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо шартында, агроөнөр жай кластерлерин түзүү жана өнүктүрүү процессинде пайда болгон коомдук мамилелер эсептелинет.

Изилдөөнүн предмети - агрардык сектордун экономикасын модернизациялоонун жүрүшүндө кластердик структураларды түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн теориялык, методологиялык, уюштуруучулук, укуктук жана практикалык аспектилери.

Изилдөөнүн териялык жана методологиялык базасы. Изилдөө изилденип жаткан объектинин негизги көйгөйлөрүн жана өнүгүү тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк берүүчү жалпы илимий методдордун - ырааттуулуктун, логикалык анализдин жана синтездин жардамы менен жүргүзүлдү. Абстракттуу-логикалык, формалдуу-догматикалык, экономикалык-математикалык, экономикалык-статистикалык, салыштырмалуу-укуктук, божомолдоочу, социологиялык, тарыхый, аналогия методу, бириктирүү методу сыяктуу таанып-билүүнүн атайын илимий методдору - изилдөөнүн айрым элементтерин аныктоого, аларды өз ара салыштырууга жана ушул негизде керектүү тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди.

Көйгөйдү изилдөө экономикалык илимдин дагы, тармактык юридикалык илимдердин дагы куралдарын колдонуу менен жүргүзүлдү. Мында, изилдөөнүн негизги булактары болуп ченемдик укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын расмий статистика органдарынан алынган маалыматтар, архивдик материалдар алынды.

Теориялык негиз болуп ата мекендик жана чет элдик илимпоз-экономисттердин эмгектери, эл аралык жана республикалык конференциялардын материалдары, мезгилдүү илимий журналдардагы басылмалар жана автордун өзүнүн тамак-аш тармагын модернизациялоо, Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексин өнүктүрүү жана аны мамлекеттик жөнгө салуу, агроөнөр жай кластерлеринин калыптанышы жана өнүгүшүнүн көйгөйлөрү боюнча изилдөөлөрү эсептелет. Жүргүзүлгөн изилдөө белгиленген илимий багыттарда теориялык жана методикалык аппаратты иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

Диссертациялык изилдөөдө Microsoft Word, Excel жана IBM SPSS Statistica колдонмо программалык продуктулары колдонулган, бул эсептөөлөрдүн ишенимдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берди. Жүргүзүлгөн изилдөөлөр

кластердик демилгелерди өнүктүрүүдө мамлекеттин активдүү ролу менен мүнөздөлөт.

3. Кыргыз Республикасынын агрардык секторун модернизациялоонун натыйжалуу уюштуруучулук-экономикалык механизми төмөнкү стратегиялык милдеттерди чечүүгө көмөктөшүшү керек: эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн кеминде 4 эсе өсүшүн камсыз кылуу, анын ичинде: а) айыл чарбасын технологиялык жактан кайра жабдуу, өсүмдүктөрдүн жана мал чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн 1,5 - 2,0 эсеге жогорулатуу жана бул көрсөткүч боюнча болжол менен дүйнөлүк орточо деңгээлге жетүү менен; б) интенсивдүү факторлордон тышкары, жүгүртүүгө тиешеси жок жердин потенциалын колдонуп, айыл чарбасынын дүң продукциясын 2 эсеге көбөйтүү; в) машина-технология чөйрөсүнүн кызматкерине орточо тармактык жүктөмдүн эки эседен ашык көбөйүшүн камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү жаңы муундагы машиналар менен тармакты техникалык жактан кайра жабдуу; г) МТС тармагын түзүү менен, ата мекендик агрардык сектордун айыл чарба техникаларын улуттук реанимациялоо жолу менен, айыл чарба техникаларынын, жабдууларынын, тетиктеринин жана запастык бөлүктөрүн импорттоо көз карандылыгын азайтуу; д) айыл чарба продукциясын өндүрүү, сактоо жана кайра иштетүү үчүн энергияны жана ресурстарды үнөмдөөчү технологияларды өнүктүрүүнү стимулдаштыруу;

Изилдөө көрсөткөндөй, жүзөгө ашырылып жаткан кластердик саясаттын натыйжасыздыгынын тутумдук көйгөйлөрү: “маркетинг миопиясы” жана максатты аныктоодогу каталар.

4. Илимий жана атайын адабияттарды, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын талдоо көрсөткөндөй, кластердик саясатты, анын ичинде агрардык сектордо жүзөгө ашыруунун негизги багыттары төмөнкүлөрү болуп саналат:

4.1. Кластерлердин натыйжалуу уюштуруучулук өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү, алардын катышуучуларын аныктоо, бардык кызыкдар тараптардын кластерлөө процессине болгон кызыгуусу, регионалдык мааниге ээ кластерлерди өнүктүрүүнүн стратегиясын жана программасын иштеп чыгуу, кошумча нарк өндүрүшүнүн чынжырындагы өнүмдөрдүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн төмөндөтүүчү тоскоолдуктарды жана чектөөлөрдү жоюуну камсыз кылуу, ошондой эле кластердик түзүмдөрдүн катышуучуларынын атаандаштык артыкчылыктарынын өсүшүн камсыз кылат.

4.2. Чакан жана орто ишкердиктин өнүгүүсү жана иштеши үчүн бюджет – салыктык жана башка финансылык колдоо; улуттук экономиканын алдыңкы тармактарын инновациялык жана техникалык - технологиялык модернизациялоо; инвестициялык климатты жакшыртуу жана ички жана тышкы инвестицияларды тартуу саясаты багыттары боюнча экономикалык саясаттын иш – чараларын, регионалдык мааниге ээ кластерлерди түзүүнүн артыкчылыгын эске алуу менен, бардык кызыкдар тараптарды координациялоо аркылуу алардын катышуучуларынын атаандаштык деңгээлин жогорулатууга багытталган кластердик долбоорлордун натыйжалуу колдоосун камсыз кылуу.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Кыргыз Республикасынын агрардык секторунун экономикасын кластердик модернизациялоону теориялык жана аналитикалык изилдөө төмөнкүдөй тыянактарды, сунуштарды жана сунуштамаларды чыгарууга мүмкүндүк берди:

1. Чет элдик жана ата мекендик тематикалык адабияттарды, ошондой эле экономикадагы кластердик мамилеге байланыштуу советтик жана постсоветтик мезгилдеги илимпоздордун эмгектерин талдоо, "кластердин" жалпы кабыл алынган бирдиктүү аныктамасы жок деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет, ал эми акыркысын жалпылоо аракетин, анын ашыкча бүдөмүк табияты болуусу менен өтө оор маселе болуп саналат. Ушуга байланыштуу, "кластер" түшүнүгүнө карата автордук позиция келтирилген, бул *аймактык жана тармактык концентрация, ошондой эле алыстык менен мүнөздөлгөн, иш аракеттерди бириктирүүнү, ресурстарды, маалыматтык – инновациялык алмашууну айкалыштыруудагы стратегиялык кызыкчылыктардын болушу жана дагы жогорку деңгээлдеги атаандаштыкка жетишүү максатын, кластердик биримдикти бүтүндөй жана кластердин ар бир субъектисинин жыйынтыктуулугун, натыйжалуулугун көздөгөн, өз ара аракеттенүүнүн татаал тутумуна интеграцияланган юридикалык жактан көзкарандысыз экономикалык субъектилердин тобу* дегенди билдирет.

Агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо - бул өлкөнүн агрардык секторунун экономикасын натыйжалуу, жыйынтыктуу жана туруктуу өнүгүү деңгээлине жеткирүү максатында техникалык, технологиялык, уюштуруучулук-башкаруучулук, каржылык, маалыматтык жана социалдык мүнөздөгү көп функционалдуу, кемчиликсиз жана инновациялык чечимдерди киргизүү жана колдонуу процесси экендигин көрсөтөт.

2. Улуттук экономиканы кластерлөө боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны талдоо улуттук экономикаларда кластерлерди түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн үч модели бар деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: америкалык, европалык жана азиялык. Америкалык кластердик модель аймактык адистештирүү принцибине негизделген бир катар тармактык компанияларды бириктирет, ал эми типтүү инновациялык кластер - бул анын айланасында технопарктер, лабораториялар, бизнес мектептер, венчурдук капитал жана жеке инвестициялык фонддор өсүп турган университет. Мунун бардыгы максималдуу өз ара аракеттенүүгө жана максималдуу атаандаштыкка багытталган ачык система. Европа модели шаардын агломерацияларынын ичинде же жанында жайгашкан, ошол эле географиялык аймактын чегинде топтолгон атаандаш компаниялардын топтолушун болжолдойт, алар дифференциалдаштырылган продукцияны өндүрүшөт жана кластер ичинде жана андан тышкары жерлерде атайын өндүрүү жана сатуу стратегиясын түзөт. Азия модели бир географиялык аймактын чегинде ишканаларды тике интеграциялоону жана адистештирүүнү камтыган

биринчи жолу маалыматтарды кластерлештирүүнүн негизинде типологиялык топторду түзүү жолу менен Кыргызстандын агрардык секторунун абалы жана өнүгүүсү жөнүндө эмпирикалык маалыматтардын маанилүү бөлүгүн аймактык жана тармактык контекстте жалпылоого мүмкүндүк берди.

Акыркы он жылдыктагы дүйнөдө болуп жаткан геосаясий жана геоэкономикалык өзгөрүүлөр, өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдүн өнүгүүсүнүн модернизациялоо жолунун зарылдыгын жана ага альтернатива жок экендигин аныктайт, бул табигый шартта, тарыхый чындыктарга байланыштуу агрардык сектор кыргыз коомчулугунун жашоосун камсыз кылуунун негизги фактору болуп саналат, улуттук экономикада өзүнүн чечүүчү ролун камсыз кылууда өзгөчө мамилени талап кылат.

Заманбап экономикалык сөздүктө "модернизация" (французча *moderne* - эң жаңысы) объектини өркүндөтүү, жакшыртуу, жаңыртуу, аны жаңы талаптарга жана ченемдерге, техникалык шарттарга, сапат көрсөткүчтөрүнө ылайыкташтыруу деп аныкталат. Бирок, бул аныктаманын категориялык алкагы терминологиялык параметрлерге караганда кыйла кеңирээк, экономикалык мектептер жана ишкердик субъекттеринин өз ара аракеттенүү деңгээлинин түрдүү маанидеги позициялары боюнча, ал модернизациянын ар кандай интерпретацияларында чагылдырылат.

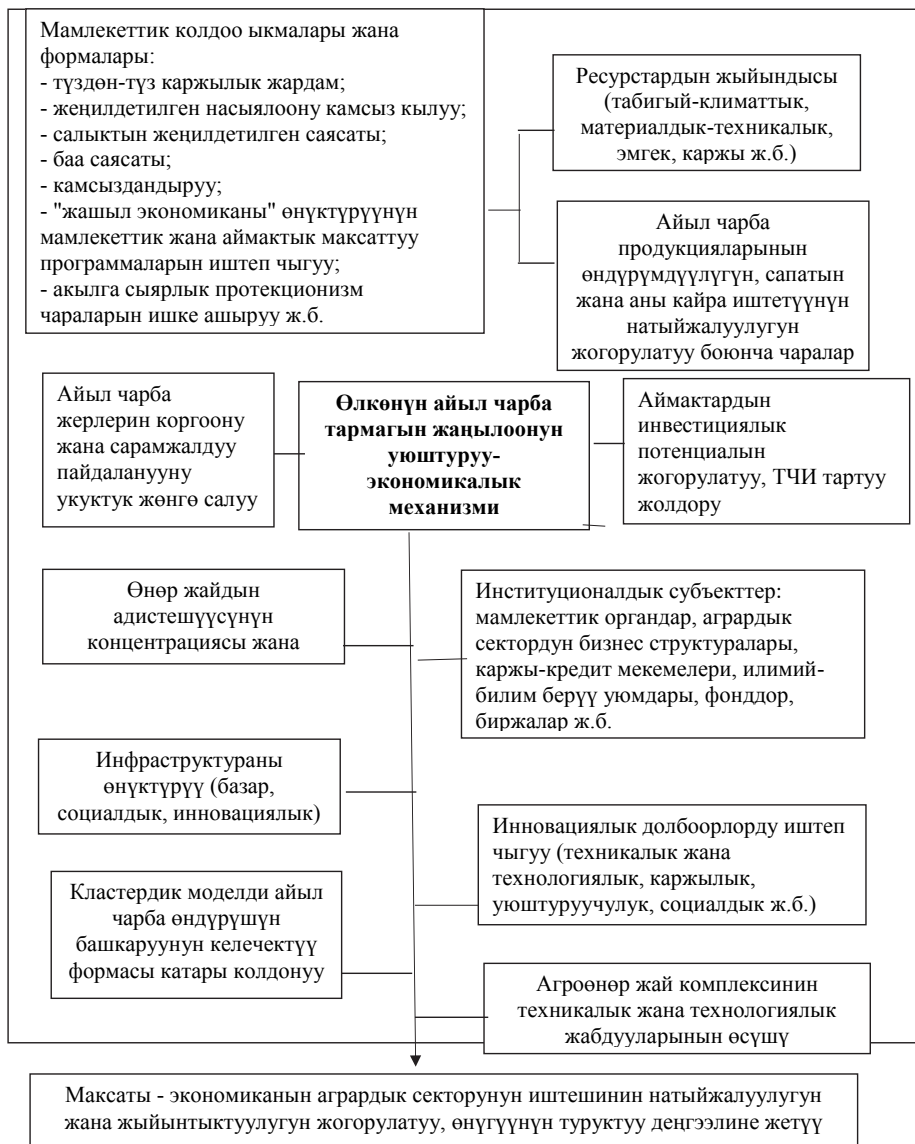
"Экономиканы модернизациялоо" түшүнүгүнө карата ар кандай илимий ыкмаларды изилдеп чыгып, *аны агрардык секторго карата өлкөнүн айыл чарба тармагынын экономикасын өнүгүүнүн кыйла натыйжалуу, жыйынтыктуу жана туруктуу деңгээлине көтөрүү максатында техникалык, технологиялык, уюштуруучулук-башкаруучулук, каржылык, маалыматтык жана социалдык мүнөздөгү көп функционалдуу, кемчиликсиз жана инновациялык чечимдерди киргизүү жана пайдалануу процесси катары аныктоо сунушталды.*

Эгерде республиканын агрардык секторунун экономикасын жаңылоону процесс катары карасак, б.а. логикалык өз ара байланышкан ар кандай иш-чаралардын, иш-аракеттердин түрлөрүнүн чынжырчасы катары, алардын чегинде "кириш" учурунда белгилүү бир ресурстар колдонулат, жана "чыгууда" ички жана тышкы керектөөчүлөр үчүн мааниге ээ болгон натыйжа (продукт) алынат, анда модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми экономикалык, уюштуруучулук жана укуктук ресурстардын, чаралардын, ыкмалардын, формалардын, ошондой эле бул процесстин "башталышын" жана аны андан ары өнүктүрүүнү камсыз кылган институционалдык субъекттер болуп саналат.

Схемалык түрдө ата мекендик агрардык сектордун иштешин модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми төмөнкүдөй чагылдырууга болот (2.1-сүрөт).

Кыргыз Республикасынын агрардык секторун модернизациялоонун натыйжалуу уюштуруучулук-экономикалык механизми төмөнкү стратегиялык милдеттерди чечүүгө көмөктөшүшү керек:

- эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн кеминде 4 эсе өсүшүн камсыз кылуу, анын ичинде:

2.1-сүрөт. Кыргызстандын агрардык секторун модернизациялоонун уюштуруу-экономикалык механизми (автор тарабынан түзүлгөн)

а) айыл чарбасын технологиялык жактан кайра жабдуу, өсүмдүктөрдүн жана мал чарбасынын өндүрүмдүүлүгүн 1,5 - 2,0 эсеге жогорулатуу жана бул көрсөткүч боюнча болжол менен дүйнөлүк орточо деңгээлге жетүү менен;

4.2 – сүрөт. "Сүт Кыргызстан-Беларуссия" чек ара кластерин түзүү модели

"Пахта класстери Кыргызстан-Казакстан" жана "Жашылчалар Кыргызстан-Казакстан-Россия" чек ара кластерлерин түзүү моделдери эл аралык "Сүт Кыргызстан-Беларусь" кластеринин моделине окшош болушу мүмкүн.

чектеринде айыл чарба кластерлерин түзүүгө болот. Мисалы, Россия менен Казакстандын ортосунда - буудай, күн карама майы, бодо малдын жана үй канаттууларынын эти үчүн; Беларуссия менен Россиянын ортосунда - кара буудай, гречка, кант кызылчасынан алынган кант жана чочко эти үчүн; Казакстан менен Кыргызстандын ортосунда - жашылча-жемиштер, пахта буласын өндүрүү боюнча; Беларуссиянын, Россиянын жана Кыргызстандын ортосунда - сүт азыктары боюнча. Мындан тышкары, Беларуссия, Армения жана Россияда балдардын тамак-аш азыктарынын дээрлик бардык түрүн өндүрүү үчүн илимий-техникалык потенциал бар.

Кыргыз Республикасы үчүн мамлекеттер аралык агроинтеграция жаатында тажрыйба топтоого мүмкүндүк берген, анын күчтүү жана алсыз жактарын аныктоого, адекваттуу укуктук базаны түзүүгө, эл аралык эмгек бөлүштүрүүнүн артыкчылыктарын натыйжалуу пайдаланууга, өзүнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу деңгээлин жогорулатууга жана Биримдиктин айыл чарба азык-түлүк рыногун сүт азыктары, жашылча-жемиштер менен камсыз кылууга багытталган 3 чек ара кластерин: сүт (Беларусь Республикасы менен биргеликте), жашылчалар (Казакстан Республикасы жана Россия Федерациясы менен биргеликте) жана пахта (Казакстан Республикасы менен биргеликте) аймактарында түзүү келечектүү болот.

Ошентип, Евразия экономикалык комиссиясынын божомолуна ылайык, Биримдикте сүт жана сүт азыктарынын өз ара соодасы жүгүртүүсү 2018-жылга салыштырмалуу 2021-жылы 14,1% га, 5,1 млн тоннага чейин өсөт. Ошол эле учурда, Кыргызстан жана Беларуссия өзүлөрүнүн өндүргөн сүт жана сүт азыктары менен толук камсыз болушат, бул келечекте экспорттук потенциалды көбөйтүүгө, сүт тармагынын туруктуулугун жана ошого жараша агроөнөр жай комплексиндеги чарбакер субъекттердин кирешесин жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, "Сүт Кыргызстан-Беларуссия" чек ара кластерин түзүү үчүн төмөнкү модель сунушталат (4.2-сүрөт). Мындай кластерди түзүүнүн ийгилиги эл аралык деңгээлде бизнес жүргүзүү жана ылайыктуу инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү зарылдыгы менен тыгыз байланышта.

Акыркылардын формулировкалоо үчүн эн маанилүүсү болуп мезэкономикалык шарттар саналат, аларды баалоо, өндүрүштү локалдаштыруу, адистештирүү, калктын киши башына өндүрүштүк коэффициенттери, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттерин эсептөө жолу менен экономикалык иштин белгилүү бир чөйрөсүндөгү абсолюттук жана салыштырмалуу региондук артыкчылыктарды талдоонун негизинде жүргүзүлүшү керек.

Бул коэффициенттер төртөөнүн тең мааниси 1ден жогору болгон шартта гана кластерлерди түзүү үчүн мезэкономикалык шарттардын (абсолюттук артыкчылыктар) болуусун көрсөтүүгө колдонулуучу өзгөчө чыпканы түзөт.

б) интенсивдүү факторлордон тышкары, жүгүртүүгө тиешеси жок жердин потенциалын колдонуп, айыл чарбасынын дүң продукциясын 2 эсеге көбөйтүү;

в) машина-технология чөйрөсүнүн кызматкерине орточо тармактык жүктөмдүн эки эседен ашык көбөйүшүн камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү жаңы муундагы машиналар менен тармакты техникалык жактан кайра жабдуу;

- инновация жаатында кадрларды даярдоо тутумун өркүндөтүү, уюмдардын инновациялык активдүүлүгүнүн жогорулашын камсыз кылуу жана илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларын коммерциялаштыруу;

- калктын азык-түлүккө жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу, аймактарды өнүктүрүүнү камсыз кылуу.

Чет өлкөлөрдүн практикасы көрсөткөндөй, инновациялык чөйрөнү калыптандыруу жана өркүндөтүү көйгөйлөрүн чечүү жана Кыргыз Республикасынын агрардык тармагында модернизациялоо саясатын жүргүзүү кластердик ыкманы камсыз кыла алат.

Бул ыкманын өзгөчөлүгү - кластерлер өзүлөрүнүн айланасына айыл чарба жана башка максаттардагы ар кандай ишканалардын жана уюмдардын олуттуу финансылык, технологиялык, инновациялык жана эмгек ресурстарын топтой алышат жана аларды катышуучулардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун жалпы көйгөйлөрүн чечүүгө, белгилүү бир преференциялар менен камсыз кылып, экономикалык өсүштү стимулдаштырууга, калкты азык-түлүк товарлары жана кызмат көрсөтүүлөр менен канааттандыруу, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу болуп эсептелет.

Ошол эле учурда, илимий адабияттарда жана мыйзам чыгаруу деңгээлинде, аны башка интеграцияланган структуралар менен айырмалоону кыйындаткан жана андан аркы изилдөөлөргө терминологиялык түшүнүксүздүктү алып келген так иштелип чыккан "агрардык кластер" түшүнүгү жок.

Мурда диссертациялык изилдөөдө келтирилген кластердин автордук аныктамасын негиз кылып алып, *агрардык кластер деп, биринчи кезекте, өзүнүн атаандаштык өнүгүүсүн камсыз кылуу максатында, ар кандай типтеги ресурстарды локалдаштыруу, кызматташуу жана айыл чарба ресурстарын биргелешип пайдалануу шарттарында интеграциялануучу жана өз ара аракеттенип турган экономикалык жана юридикалык жактан көзкарандысыз ишкердик субъектилеринин жыйындысын камтыган адистештирилген агроөнөр жай тутумун түшүнүү керек, экинчиден, билимдин, инновациянын жана компетенттүүлүктүн, ошондой эле бийлик мамилелеринин диффузиясына негизделген айыл чарба кластеринин, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун калыптанышына жана өнүгүшүнө салым кошкон саясий жана башка социалдык институттардын жыйындысы.*

Кластерлерди түзүүнүн негизиндеги атаандаштык артыкчылыктарынын жана кластерлер тарабынан жүзөгө ашырылуучу функциялардын объективдүүлүгү административдик - аймактык бирдиктердин чарбалык субъектилеринин кызыкчылыктарынын курамы менен аныкталган жана кластерлерди түзүү, колдоо же жаңыртуу программасы, саясий жана

экономикалык иш-аракеттер катары жүзөгө ашырылган кластердик демилгелер менен аныкталган аларды түзүүнүн ар кандай жолдорун билдирет.

Ошол эле учурда, кластердик демилгелердин кызыкдар тараптары болуп ишкерлердин кесиптик жамааттары, борбордук, региондук жана муниципалдык органдар, илимий-билим берүү борборлору, интеграциялык инновацияга багытталган бирикмелердин түзүлүшүнө жана иштешине кызыкдар болгон башка институционалдык субъекттер, мисалы, аймактык-тармактык инновациялык кластердик структуралар болуусу мүмкүн.

Кластердик демилге төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

1) кластердин атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуучу жана региондун жана өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнүн драйвери болууга мүмкүндүк берген кызыкдар тараптардын биргелешкен жамааттык иш-аракеттеринин стратегиясын түзүү; 2) кластердин кызыкдар тараптары тарабынан биргелешкен программаны, жалпы максаттарды жана милдеттерди иштеп чыгуу;

3) ишканаларды жана уюмдарды кластерге топтоштурууга өбөлгө түзүүчү социалдык-экономикалык стимулдарды, механизмдерди жана мекемелерди аныктоо жана чыңдоо; 4) ортомчулук жана кластерге катышкан уюмдардын өз ара аракеттенүүсүн уюштуруу, биргелешкен долбоорлорду түзүүнү стимулдаштыруу; 5) кластерди өнүктүрүү программасын мамлекеттик программалар, тармактык жана ведомстволук стратегиялар жана концепциялар менен байланыштыруу; региондук стратегиялар жана өнүгүү концепциялары.

Кластердик долбоорлордун, анын ичинде агрардык сектордун кызыкдар тараптарынын бири - мамлекет.

Тилекке каршы, агроөнөр жай кластерлерин түзүү боюнча алгачкы аракеттер Кыргызстанда 2009-жылдары күтүлгөн натыйжаны берген жок, бул кластердик долбоорлорду тутумдуу жүзөгө ашырууну камсыз кылган тиешелүү мамлекеттик саясаттын жоктугу, кластердик технологияларды колдонуу боюнча эффективдүү методикалык базанын жоктугу, кызматташтыкта болгон экономикалык жана укуктук мамилелерге потенциалдуу катышуучулардын нааразычылыгы, даярдалганадистердин жетишсиздиги ж.б. Бул учурда биз "маркетинг миопиясы" деп аталган нерсенин бар экендиги жөнүндө айта алабыз.

Ошону менен бирге, улуттук экономикада кластердик процессти баштоо уланууда.

Ошентип, 2018-2022-жылдар аралыгындагы Кыргыз Республикасынын регионалдык саясатынын Концепциясы Кыргызстандын Евразия экономикалык бирдигине (ЕАЭБ) кошулушун эске алганда, региондук айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн потенциалын өнүктүрүү боюнча маанилүү маселе бар экендигин көрсөтүп турат. Бул багытта ата мекендик айыл чарба продукцияларынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, кызматташуунун жаңы формаларын өнүктүрүү, ЕАЭБге мүчө мамлекеттерге айыл чарба продукцияларын экспорттоого багытталган ири агроөнөр жай кластерлерин түзүү боюнча чаралар керек.

Республиканын бардык региондорунун бир эле мезгилде прогрессивдүү кыймылы үчүн чектелген финансылык ресурстарды эске алуу менен, өсүштүн 20

кластердик борборлорду түзүү керек, алар Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу бирдиктүү башкаруу түзүмүнө - Кыргыз Республикасынын Кластердик Өнүктүрүү Борборуна бириктирилет. Ошол эле учурда, өлкөнүн агрардык секторуна карата Кластердик Өнүктүрүү Борборунун негизги милдеттери төмөнкүлөр саналат:

- регионалдык жана улуттук деңгээлде айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча стратегияларды жана программаларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу;

- айыл чарба продукцияларын өндүрүү, кайра иштетүү жана керектөөчүгө жеткирүү жаатында кластердик долбоорлорду биргелешип иштеп чыгууга жана ишке ашырууга ишкердик субъекттерин, саясий жана башка социалдык институттарды, ошондой эле башка кызыкдар тараптарды тартуу;

- чакан жана орто бизнестин, дыйкан (фермер) чарбалардын чарбалык субъектилерин стимулдаштыруу каражатынын негизинде тартуу менен белгиленген кичи тармактарда кластердик структураларды түзүү жана өнүктүрүү;

- айыл чарба кластерлеринин өндүрүштүк - экономикалык жана инновациялык потенциалынын абалына мониторинг жүргүзүү;

- азык-түлүк базарынын конъюнктурасын социологиялык жана маркетингдик изилдөө;

- бизнес-пландаштыруу жана бизнес-өнөктөштөрдү издөө боюнча кызматтарды көрсөтүү;

- кластер мүчөлөрүн маалыматтык-аналитикалык камсыздоо;

- кластердик продукцияны региондук жана тышкы рыноктордо илгерилетүү;

- мамлекеттик колдоону алууда кластердин мүчөлөрүнө жардам көрсөтүү;

- иш-чараларды жүзөгө ашыруу үчүн акча каражаттарын топтоо;

- кластердин уюштуруучуларынын жыйынын уюштуруу жана КӨБ (кластердик өнүгүү борбору) менен ишканалардын, ошондой эле илимий-изилдөө институттары жана жогорку окуу жайлары менен кызматташуу жөнүндө келишимдерге кол коюу ж.б.

Кыргыз Республикасы Евразия экономикалык бирлигинин толук кандуу мүчөсү экендигин эске алуу менен, ушул интеграциялык бирикмеге катышкан өлкөлөрдүн экономикалык тутумдарынын мындан аркы интеграциясы горизонталдык жана тигинен интеграцияланган экспортко багытталган жана импортту алмаштыруучу мамлекеттер аралык түзүмдөрдү түзүүнү, б.а. атаандаштыкка жөндөмдүү адистештирилген тармактарды, илимий жана инновациялык потенциалды айкалыштырууга жана айыл чарба продукцияларын Бириктирилген рыногуна жана үчүнчү өлкөлөрдүн рыногуна жайылтууга жөндөмдүү чек ара кластерлерин талап кылат.

Дүйнөнүн башка мамлекеттеринин тажрыйбасына таянуу менен (чек ара кластерлерин түзүүнүн европалык модели кызыгууну туудурат), ЕАЭБ өлкөлөрүндө агрардык чөйрөдөгү мамлекеттер аралык ассоциациялардын өнүгүүсүнүн баштапкы этабында болжол менен бештен жетиге чейин чек ара

артыкчылыктарга Кыргызстандын төмөнкү кичи тармактары боюнча төмөнкү региондор ээ болду:

- Баткен району - дан жана буурчак өсүмдүктөрү, мөмө-жемиш өсүмдүктөрү (жүзүм өстүрүү менен кошо), ошондой эле тамеки өндүрүү;

- Жалал-Абад облусу - жашылча-жемиш жана бакча өсүмдүктөрүн, пахта буласын өндүрүү;

- Ысык-Көл облусу - картошка өстүрүү, мөмө-жемиш өсүмдүктөрүн өстүрүү;

- Ош облусу - пахта буласын, тамеки, жүзүм өстүрүү;

- Талас району - буурчак өсүмдүктөрүн (буурчак өстүрүү), картошка өстүрүү жана жашылча өстүрүү;

- Чүй облусу - дан өндүрүү (буудай, арпа), жашылча өстүрүү жана бакча өсүмдүктөрүн өстүрүү.

Нарын районунда өсүмдүк өстүрүү тармагында кластерлештирүүнүн абсолюттук артыкчылыктары жок.

2. Мал чарбачылыгы жаатында кластердик структураларды түзүүнүн (айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эске албаганда) абсолюттук артыкчылыктар Кыргызстандын төмөнкү чакан тармактарында жана региондорунда бар:

- Жалал-Абад облусу - сүт өндүрүү (чийки);

- Ысык-Көл облусу - кой чарбасы (жүн өндүрүү);

- Нарын облусу - бодо мал жана кой чарбасы (анын ичинде жүн өндүрүшү), сүт азыктары;

- Ош облусу - сүт өндүрүшү;

- Талас району - кой чарбасы (жүн өндүрүү);

- Чүй облусу - канаттууларды өстүрүү.

Айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эске алганда, кластерлештирүүнүн абсолюттук артыкчылыктары жана ошого жараша бул процесстин эң жогорку деңгээлде даярдыгы Талас жана Чүй облустарында гана бар.

Түзүлгөн агрокластерлердин максаттуу эффективдүүлүгүнүн мүнөздөмөсү катары биз төмөнкү формула менен аныкталган K_c координациялык коэффициентин сунуштай алабыз:

$$K_c = \left(\frac{E_f}{E_0} - 1 \right) \times 100\%, \text{ мында} \quad (4.7)$$

E_f – факт жүзүндөгү (отчеттук, көрсөткүчтүү) эффект;

E_0 – пландалган (долбоорлонгон, күтүлүүчү) эффект.

$K_c < 0$ болгондо, пландалган натыйжага жетишилбейт; $K_c > 0$ болгондо, мамлекеттик колдоону кошо алганда, ресурстук компоненттин үнөмдөлүшүн аныктаган пландалган көрсөткүчтөрдөн ашып кетүүсү орун алат; $K_c = 0$ болгондо - күтүлгөн максаттар жана алынган натыйжалар шайкеш келет.

Кыргызстанда агрардык секторду кластердик модернизациялоо боюнча милдеттерди ишке ашыруу үчүн, агроөнөр жай комплекси боюнча регионалдык

негизги чекити бөлүнүп берилген, алар өнөр жай кластерин жана индустриалдык парктарды интенсивдүү өнүктүрүүнүн регионалдык борборунун ролун алат. Ошол эле учурда, республиканын ар бир аймагынын экономикалык артыкчылыктарын аныктоо, анын табигый ресурстарына жана өнүгүүнүн социалдык-экономикалык шарттарына жараша аныкталган тарыхый адистешүүсүнө негизделиши керек. Республиканын региондорундагы кластердик саясат конкреттүү товарга, аны өндүрүүдөгү кырдаалга, региондук рыноктун структурасындагы ордун жана региондун экспорттук камсыздоосуна, эл аралык эмгек бөлүштүрүүнү эске алуу менен, аны өндүрүү келечегине жараша иштелип чыгышы керек.

Мындай тутумга төмөнкүлөр кириши керек: регионалдык маанилүү кластерлерге кирген ишканаларды жеңилдетилген насыялоо; жогорку технологиялуу продукцияны өндүрүүнү стимулдаштыруу жана кошумча наркынын үлүшү төмөн продукттарды чыгарууну кыскартуу үчүн шарттарды түзүү; тышкы каржылоо жана продукцияны кредитке берүү, ошондой эле продукциянын экспорттук камсыздандыруу боюнча мамлекеттик кепилдиктер механизм иштеп чыгуу; көргөзмө-жарманке иш-чараларын жүзөгө ашыруу аркылуу региондук кластерлердин продукциясын тышкы рынокторго жайылтууга көмөктөшүү; бир эле тармактарда иштеп жаткан кластерлердин ортосундагы байланыштардын кеңейишине өбөлгө түзгөн маалыматтык инфраструктураны түзүү жөнүндө;

Бардык керектүү чаралар, иш-чаралардын жана милдеттердин бардыгы максималдуу натыйжалуулукка кепилдик берген каражаттарды максаттуу инвестициялоо үчүн улуттук долбоорлорду ишке ашырууга багытталган комплекстүү программалардын негизи болууга тийиш.

"Кыргыз Республикасынын агрардык секторунун экономикасынын учурдагы абалы жана өнүгүү тенденциялары" деген аталыштагы үчүнчү бапта республиканын агрардык экономикасынын алдыга жылышынын тутумдук көйгөйлөрү жана багыттары иликтенген, Кыргызстандын айыл чарба тармагынын, анын негизги түзүүчүлөрү болгон айыл чарба, токой жана балык уулоо, ошондой эле тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жай тармактарынын абалы жана өнүгүүсү он жыл аралыгында талдоого алынган.

2010-2019-жылдарга айыл жана токой чарбасынын, балык уулоонун жана балык өстүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрү төмөнкү динамикага ээ болгон (3.1-таблица).

Каралып жаткан он жылдык мезгилде айыл чарба, токой, балык уулоо жана балык өстүрүүчү чарбалардын саны 36,6% га көбөйгөн. Бул негизинен дыйкан (фермер) үй чарбаларынын жана жеке ишкерлердин санынын 36,6% га көбөйүшү менен шартталды, алардын үлүшү 2019-жылы ушул сферада иштеп жаткан экономикалык агенттердин жалпы санынын 99,8% түздү.

3.1-таблица. 2010-2019-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасынын айыл, токой жана балык чарбасынын иштешинин негизги экономикалык көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2010	2013	2015	2017	2018	2019	2019 % 2010
Айыл чарба, токой чарбасы (аңчылыкты кошо алганда) жана балык уулоо чөйрөсүндө иштеп жаткан чарбакер субъекттердин саны, бардыгы бирдиктер	331716	383505	401561	429448	440316	453127	136,6
Айыл чарбасынын, токой чарбасынын, аңчылыктын жана балык чарбасынын дүң продукциясы (бардык категориядагы чарбалар), миллион сом	115111	171695	196936	208530	204969	219966	191,1
Айыл чарба продукциясы, Анын ичинде:	112495	167897	192242	203234	199534	214429	190,6
<i>өсүмдүк өстүрүү</i>	59620	86221	97532	108187	100514	110485	185,3
<i>мал чарбачылык</i>	52874	81676	94710	95047	99019	103944	196,6
Айыл чарба кызматтары	2527,9	3467,5	4305,6	4873,5	4926,7	4786,9	189,4
Аңчылык жана токой чарбасы	45,1	265,2	341,9	334,7	348,1	348,2	7,7 эсе
Балык уулоо	43,6	65,0	46,1	86,9	161,0	402,0	9,2 эсе
Чарбалардын бардык категориялары боюнча айыл чарба өсүмдүктөрүнүн негизги түрлөрүн өндүрүү, миң тонна							
Анын ичинде:							
Дан (кайра иштетилгенден кийин салмагында)	1583,8	1700,9	1723,1	1681,8	1741,5	1781,4	112,5
Анын ичинде:							
<i>буудай</i>	813,3	819,4	704,6	601,0	615,9	601,2	73,9
<i>арпа</i>	231,5	309,9	370,1	424,4	429,3	465,9	2,0 эсе
<i>Жүгөрү буудайга</i>	440,9	568,2	641,9	653,3	692,9	711,8	161,4
<i>башка дан эгиндери</i>	98,1	3,4	6,5	3,1	3,4	2,5	39,2 эсе аз
Күрүч (иштетилгенден кийинки салмагы)	20,9	27,2	30,2	38,2	40,8	41,2	197,1

6	-	-	-	-	-	0,7	3,66
7	0,30	4,00	-	-	0,80	0,07	1,15
8	4,30	1,00	1,47	0,03	1,10	0,70	0,22
9	8,00	0,52	-	-	1,50	0,02	0,45
10	1,05	0,84	1,01	2,19	1,08	0,68	0,96
11	0,96	1,29	0,83	1,09	1,29	0,45	0,90
12	0,81	0,73	0,51	0,25	0,71	0,64	1,78
13	0,38	0,94	1,46	2,78	0,59	1,50	0,69
14	0,89	0,71	0,86	0,89	0,77	1,45	1,22
киши башына өндүрүштүк коэффициент							
1	1,04	0,83	1,04	0,38	0,75	4,03	1,70
2	0,38	0,49	3,37	0,95	0,72	4,50	0,97
3	0,43	1,18	0,76	0,17	0,53	2,32	2,55
4	0,02	2,75	-	-	1,90	-	-
5	1,18	0,17	-	-	3,14	-	-
6	-	-	-	-	-	1,69	5,73
7	0,21	2,93	-	-	0,61	0,1	1,46
8	3,59	0,86	1,95	0,02	0,90	1,38	0,82
9	6,15	0,43	-	-	1,10	0,03	0,63
10	0,90	0,77	1,52	2,48	0,88	1,42	1,52
11	0,83	1,17	1,24	1,52	1,05	0,94	1,44
12	0,75	0,65	1,63	0,35	0,59	1,32	2,73
13	0,27	0,89	2,03	3,81	0,49	3,07	1,10
адистештирүү коэффициенти							
1	2,70	1,44	0,66	0,66	2,04	6,30	1,94
2	1,03	0,86	2,02	1,65	2,05	6,98	1,12
3	1,14	2,04	0,48	0,28	1,47	3,53	2,93
4	0,04	4,77	-	-	5,21	-	-
5	2,95	0,30	-	-	8,22	-	-
6	-	-	-	-	-	2,34	6,59
7	0,54	4,96	-	-	1,82	0,18	1,69
8	9,18	1,49	1,25	0,06	2,48	2,28	0,47
9	15,84	0,78	-	-	3,04	0,05	0,73
10	2,33	1,34	0,95	4,42	2,45	2,18	1,74
11	2,16	2,02	0,80	2,70	2,86	1,44	1,65
12	1,91	1,15	0,95	0,60	1,62	1,99	3,14
13	0,81	1,49	1,38	6,77	1,29	4,68	1,26

Автор тарабынан түзүлдү

Локалдаштыруу, адистештирүү, калктын жан башына өндүрүш, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттерин талдоонун жыйынтыгын чыгарып, төмөнкүлөрдү билдирүү керек:

1. Өсүмдүк тармагында (айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициентин эске албаганда) кластердик структураларды түзүүдө абсолюттук

- коюлган стратегиялык жана тактикалык максаттарды ишке ашыруунун жолдору жана этаптары;

- агроөнөр жай кластеринин мүнөздөмөлөрү жана башкаруу тутуму;

- агрардык сектордун экономикасын модернизациялоо шартында агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн механизми;

- 2040-жылга чейин Кыргыз Республикасынын регионалдык айыл чарба кластерлеринин өнүгүү этаптары.

Акыркылардын формулировкалоо үчүн эң маанилүүсү болуп мезэкономикалык шарттар саналат, аларды баалоо, өндүрүштү локалдаштыруу, адистештирүү, калктын киши башына өндүрүштүк коэффициенттери, ошондой эле айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттерин эсептөө жолу менен экономикалык иштин белгилүү бир чөйрөсүндөгү абсолюттук жана салыштырмалуу региондук артыкчылыктарды талдоонун негизинде жүргүзүлүшү керек.

Бул коэффициенттер төртөөнүн тең мааниси 1ден жогору болгон шартта гана кластерлерди түзүү үчүн мезэкономикалык шарттардын (абсолюттук артыкчылыктар) болуусун көрсөтүүгө колдонулуучу өзгөчө чыпканы түзөт.

Локалдаштыруу коэффициенттеринин маанисине таянып, соңкуларынын аралыгы аныкталат, аларга айрым аймактар ыйгарылат:

$K_{i\text{орточо}} \leq 1$ – тармактын төмөнкү локализациясы;

$1 < K_{i\text{орточо}} < 3$ – орто деңгээлдеги локализация;

$3 \leq K_{\text{интег}}$ – локализациянын жогорку деңгээли.

Бул коэффициенттердин маанилерин өзүнчө аныктап, регионалдык айыл чарба кластерин түзүү үчүн экономикалык шарттардын консолидацияланган матрицасы түзүлөт (2-таблица). Ошол эле учурда, региондор горизонталдык жол менен курулат (расмий статистика боюнча), ал эми тигинен - өсүмдүк жана мал чарбачылыгы, айыл чарба кызматтары тармактары төмөнкүдөй тартипте жайгаштырылат: 1 - дан жана буурчак өсүмдүктөрү; 2 - картошка; 3 - жашылчалар; 4 - чийки пахта; 5 - тамеки; 6 - кант кызылчасы (фабрика); 7 – бакча өсүмдүктөрү; 8 - мөмө-жемиш; 9 - жүзүм; 10 - мал жана канаттууларды өстүрүү; 11 - чийки сүт; 12 - жумуртка; 13 - жүн (физикалык салмакта); 14 - айыл чарба кызматтары.

4.1-таблица. Кыргыз Республикасында регионалдык айыл чарба кластерин түзүү үчүн экономикалык шарттардын жалпыланган матрицасы

Тармактар	Региондор						
	1	2	3	4	5	6	7
айыл чарба өндүрүшүн жана айыл чарба кызматтарын локалдаштыруу коэффициенттери							
1	1,24	0,92	0,75	0,24	0,96	2,03	1,08
2	0,92	0,56	2,23	0,66	0,85	2,22	2,22
3	0,46	1,25	0,51	0,08	0,65	1,10	1,61
4	0,02	3,75	-	-	3,00	-	-
5	4,35	0,18	-	-	4,04	-	-

Буурчак өсүмдүктөрү (кайра иштетилгенден кийин салмагында)	73,6	84,9	96,7	102,6	106,6	108,6	147,5
Кант кызылчасы (фабрикалык)	139,2	195,4	183,2	712,3	773,0	741,1	5,3 эсе
Майлуу өсүмдүктөр	60,7	55,7	49,1	39,7	35,4	31,1	51,2
Пахта	74,0	68,6	44,1	65,3	74,7	80,2	108,4
Тамеки	9,9	6,5	1,3	1,5	1,8	0,9	11,0 эсе аз.
Картошка	1339,4	1332,0	1416,4	1416,0	1446,6	1373,8	102,6
Жашылчалар	812,1	881,5	1052,1	1086,7	1094,9	1133,6	139,6
Бакча өсүмдүктөрү	157,3	195,8	248,5	259,0	249,1	245,8	156,3
Мөмө - жемиштер	193,1	233,6	209,1	240,6	254,1	269,5	139,6
Жүзүм	4,5	8,1	5,7	8,6	8,8	8,9	197,8
Мал чарба продукцияларынын негизги түрлөрүн өндүрүү (чарбалардын бардык категориялары)							
алардан:							
Эт (салмагы) (миң тонна)	187,8	193,2	208,3	216,6	221,3	226,9	120,8
Анын ичинде:							
<i>Уй жана муззоо эти</i>	97,7	96,9	99,1	103,6	108,6	104,6	107,1
<i>кой жана эчкинин эти</i>	50,4	51,8	60,9	63,9	63,2	68,5	135,9
<i>Чочко эти</i>	16,3	15,1	15,4	16,4	16,9	20,7	127,0
<i>Жылкы эти</i>	19,0	22,2	24,6	24,8	23,7	25,1	132,1
<i>Тоок эти</i>	4,1	6,8	8,0	7,6	8,6	7,9	192,7
Чийки сүт (миң тонна)	1359,9	1408,2	1481,1	1556,2	1589,7	1627,8	119,7
жумуртка (млн. даана.)	373,1	422,3	432,9	510,7	533,2	561,3	150,4
Жүн (физикалык салмакта) (тонна)	10857	11590	12085	12619	12798	12898	118,8

Автор тарабынан Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматтарынын негизинде түзүлгөн

Ошол эле учурда, мамлекеттик чарбалардын - 2,1 эсе, ошондой эле коллективдүү чарбалардын саны - 8,9% га төмөндөшү байкалууда, анын ичинен: акционердик коомдор - 23,8ге, айыл чарба кооперативдери - 9,4% га. Токой чарбасында чарба жүргүзүүчү субъекттердин санынын 57,7% га көбөйүшү байкалган, бирок балык уулоо жана балык өстүрүү жаатында, 2010-жылдан бери экинчисинин олуттуу өсүшү 16,3 эсеге байкалган.

Айыл чарбасында, аңчылыкта жана токой чарбасында, ошондой эле балык уулоодо жана балык чарбасында катталган чарбакер субъекттердин түзүмүндөгү өзгөрүүлөргө карабастан, 2010-2019-жылдар аралыгында бул экономикалык тармактардын жалпыланган дүң продукциясы 91,1% га көбөйүп, 2019-жылга 220 миллиард сомго жетти. Республикада өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн дүң продукциясы 85,3% га (2019-жылы 110,5 млрд. сом), ал эми мал чарбачылыгы - 96,6% га (2019-ж. 103,9 млрд.) өстү. 2010-2019-жылдары абсолюттук базалык өсүш өсүмдүк өстүрүүдө 50,9 миллиард сомго, мал чарбасында 51,1 миллиард сомго барабар болду. Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн дүң продукциясынын

жылдык орточо өсүү темпи 7,1% ды, ошол эле учурда мал чарбачылыгынын көрсөткүчү - 7,8% ды түздү.

Өсүү темпи өсүмдүктөрдү өстүрүү тармагында дагы, мал чарбачылыгында дагы тенденциянын өсүп жаткандыгын көрсөтүп турат, бул акыркы дүң продукциянын тездешин көрсөткөн.

2019-жылы республиканын аймактары боюнча айыл чарбасынын, токой чарбасынын, балык уулоонун жана балык өстүрүүнүн дүң продукциясынын жалпы көлөмүнүн көпчүлүк бөлүгүн Чүй облусу ээлейт (27,1%), бул 2010-жылга салыштырмалуу лидерлик позициясын бекемдеп, айыл чарба өндүрүшүн (акча менен) 2,1 эсе ге көбөйттү.

Андан кийинки орунда Ош жана Жалал-Абад облустары турат (ар бири 19,0%). Баткен, Ысык-Көл, Нарын жана Талас облустары сыяктуу региондор 2010-жылга салыштырмалуу 2019-жылы өндүрүштүн жалпы көлөмүндө өз үлүшүн кыскартышты.

Ата мекендик айыл чарба секторунун дагы бир маанилүү курамдык бөлүгү тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайы болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча, 2019-жылы тамак-аш азыктарын (суусундуктарды кошкондо) жана тамеки өнүмдөрүн өндүрүү көлөмү акчалай түрдө 30,5 млрд. сомду түзгөн.

Бул 2010-жылдын көрсөткүчүнөн 77,9% га же 13,4 млрд сомго ашып түшсө, 2018-жылдын деңгээлинен 4,1% га төмөн. Кайра иштетүү өнөр жайынын көлөмүндө 2019-жылдын жыйынтыгы боюнча тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын үлүшү 13,9% түздү, бул мурунку 2018-жылдын ушул эле көрсөткүчүнөн 2,0% га, 2010-жылга салыштырмалуу - 2,7% га аз.

Бул тармакта республиканын жумуш менен камсыз болгон калкынын саны 2019-жылы 20,2 миң адам болуп, 2018-жылга салыштырмалуу ошол эле деңгээлде калган.

Тармакта иштеп жаткан катталган ишканалардын саны учурдагы мезгилде 285 бирдикти түздү, бул 2010-жылдагы көрсөткүчкө салыштырмалуу 107 ишкердик субъектиге аз. Ошол эле учурда, тармак боюнча салмактуу каржылык жыйынтык (пайдадан зыянды алып салганда) 2019-жылы 1933,1 млн сом. Бул 2010-жылдагы базалык көрсөткүчтөн 8,2 эсеге көп, бирок мурунку 2018-жылдын деңгээлинен 21,4% га төмөн.

Жалпысынан, каралып жаткан он жылдык мезгилде тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын негизги көрсөткүчтөрүнүн динамикасы оң деп айтууга болот. Ошол эле учурда, 2019 – жылдын индекстери 2018-жылдын ушул эле көрсөткүчтөрүнөн бир аз төмөн.

Кыргызстандын агроөнөр жай комплексиндеги тышкы экономикалык иш аракеттин абалы жөнүндө айта турган болсок, бул жерде импорттун көлөмү экспортко караганда бир кыйла ашып түшкөндүгүн айта алабыз (3.1-сүрөт).

3.1- сүрөттөн көрүнүп тургандай, 2019-жылы республиканын айыл чарба жана токой чарба продукцияларын, балык уулоо, ошондой эле тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын экспорттоонун көлөмү 251,1 миллион долларга, ал эми импорттун көлөмү биринчисинин көрсөткүчүнөн 2,6 эсе ашып - 655,4

Мындай түшүнүк өзүнө төмөнкү элементтерди камтышы керек:

- түзүлгөн жана түзүлүп жаткан айыл чарба кластерлеринин абалын жана структурасын жана аларды түзүүчү чарбалык субъектилердин өз ара байланыш тутумун сүрөттөө;

- агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизги факторлору жана шарттары;

- айыл чарба кластерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн максаттары жана милдеттери;

4.1 – сүрөт. Кыргыз Республикасында айыл чарба кластерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча Концепцияны ишке ашыруу

$6 < P_{\text{интегр}} \leq 7$ - мега-лидер аймак.

Жогорудагы градациянын негизинде, 2010-жылы Кыргыз Республикасында мега лидер аймактар болгон эмес, алдыңкы региондорго Жалал-Абад облусу жана Чүй облусу кирет. Ысык-Көл, Ош жана Талас облустары айыл чарба тармагынын орточо өнүгүү деңгээлине ээ болгон региондордун тобуна кирсе, Баткен жана Нарын облустары жергиликтүү өндүрүштүн региондору болуп саналат.

2019-жылга агрардык сектор боюнча маалыматтар менен бирдей математикалык операцияларды жүргүзүп, Кыргызстандын ар бир региону үчүн акыркысынын абалы жана өнүгүшү боюнча интегралдык рейтингдерди алабыз:

1. Баткен облусу - 2.81; 2. Жалал-Абад облусу - 4,92; 3. Ысык-Көл облусу - 3.52. 4. Нарын облусу - 2.17; 5. Ош облусу - 4.74; 6. Талас облусу - 3.18; 7. Чүй облусу - 5.55.

2019-жылы мега лидер аймактар дагы жок, бирок Чүй облусу башка аймактарга караганда лидерлигин арттырып, талашсыз лидер болуп калды. Агрардык сектордун орточо өнүгүү деңгээлине ээ болгон региондордун тобуна Жалал-Абад, Ысык-Көл, Ош жана Талас облустары кирген, ал эми Баткен жана Нарын облустары жергиликтүү өндүрүштүн региондору бойдон калууда.

Ошол эле учурда, бир катар айыл чарба өсүмдүктөрү Кыргызстандын бардык аймактарында, негизинен, табигый, климаттык жана топурактык шарттарга байланыштуу өстүрүлбөйт. Ошондуктан, бул өндүрүштүк объектилерди биз өзүнчө рейтингдерге бөлүп бергенбиз. Ошентип, 2010-жылы өсүмдүктөрдүн айрым түрлөрүн өндүрүү боюнча мега-лидерлер болгон региондор: 1) Жалал-Абад облусу - күрүч, май өсүмдүктөрү, азык-түлүк коон жана пахта үчүн; 2) Ош облусу - тамеки үчүн; 3) Чүй облусу - кант кызылчасы үчүн (завод); 4) Баткен облусу - жүзүм үчүн.

2010-жылдагы эсептөөлөр сыяктуу эле, биз 2019-жылы республиканын аймактарынын интегралдык рейтингин аныктайбыз. Салыштырмалуу талдоо көрсөткөндөй, 2019-жылы, базалык 2010-жылга салыштырмалуу, жеке өсүмдүктөрдү өндүрүү үчүн Кыргызстандын аймактарынын интегралдык рейтингдеринин бөлүштүрүлүшү өзгөргөн жок. Бул жалпысынан ушул чакан тармактарда өнүмдөрдү өндүрүүнүн аймактык-тармактык дифференциациясынын сакталышын көрсөтөт. Ушуга байланыштуу, республиканын аймактарындагы айрым өсүмдүктөр үчүн тиешелүү шарттар жана факторлор болгондо, кластердик структураларды түзүү мүмкүн деген тыянак чыгарууга болот.

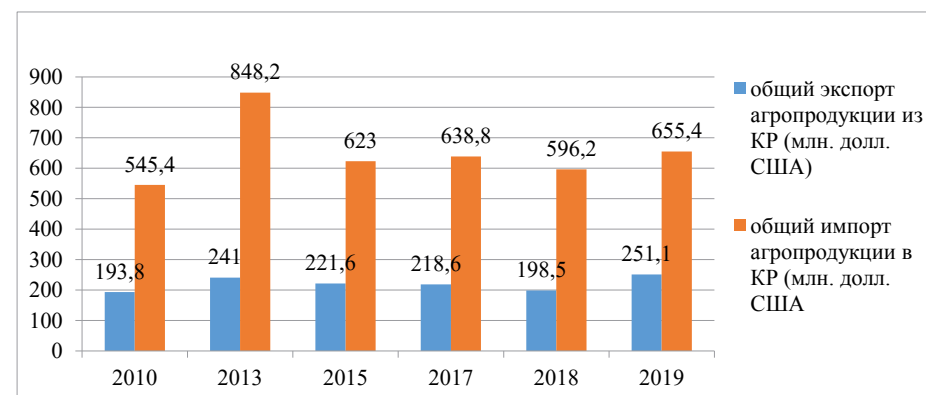
Кыргыз Республикасынын региондорунда агроөнөр жай комплексин кластердик модернизациялоонун келечегин аныктоо көйгөйлөрүн чечүү үчүн 2040-жылга чейин агроөнөр жай кластерин түзүү жана өнүктүрүү Концепциясын сунуштоо зарыл (4.1-сүрөт).

Сунуш кылынган концепциянын максаты - улуттук экономиканы кластердик модернизациялоо шартында өлкөдөгү өзгөрүүлөргө ийкемдүү болгон агроөнөр жай кластерлерин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизги инструменттерин иштеп чыгуу.

миллион долларга жетти. Ошол эле учурда, 2019-жылы айыл чарба продукциясын экспорттоонун көлөмү 2010-жылга салыштырмалуу 29,6% га көбөйгөн, ал эми импорттун наркы ушул эле мезгилде 20,2% га жогорулагандыгын көрсөткөн.

Белгилей кетүүчү жагдай, өлкө боюнча экспорттук операциялардын жалпы көлөмүндө айыл чарба продукцияларын экспорттоонун салыштырма салмагы 2010-жылы 11,0% дан 2019-жылы 12,8% га чейин өскөн, ушул эле учурда импорттун үлүшү 2010-жылы 16,9% дан 2019-жылы 13,4% га төмөндөгөн чейин. Айыл чарбасынын жана тамак-аш өнөр жайынын экспорттук потенциалын түзүү - бул Кыргызстандын экономикасынын каралып жаткан тармактарын модернизациялоонун негизги милдети.

2010-2019-жылдарга Кыргыз Республикасында айыл чарба жана токой чарбасынын, балык уулоо жана балык өстүрүү, тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайынын иштешин талдоо, улуттук экономиканын ушул тармактарын өнүктүрүүдө белгилүү бир оң динамиканын бар экендигин, ошондой эле бүгүнкү күндө, Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагында, тездетилген жана күчөтүлгөн режимди жеңүүнү талап кылган ички жана тышкы тутумдук көйгөйлөрдүн бар экендигин көрсөтөт.

3.1 - сүрөт. 2010-2019-жылдарга Кыргыз Республикасынын экономикасынын агрардык секторунун продукциясын экспорттоонун жана импорттоонун көлөмү * (миллион АКШ доллары)

(Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча түзүлгөн)

* жеке адамдардын тышкы соода көлөмүн кошкондо

Өлкөнүн агрардык секторунун көйгөйлөрү башкача мүнөздө, ошондуктан акыркысын өзүнчө чоң топторго бөлүүгө болот: 1) Уюштуруу жана экономикалык тартип маселелери; 2) айыл чарба өндүрүшүн топтоо жана жерди пайдаланууну уюштуруунун пландаштырылбагандыгы жана адистештирүүнүн системасыздыгы, тармакта тиешелүү заманбап менеджменттин жана

маркетингдин жоктугу; 3) финансылык жана өндүрүштүк ресурстардын жетишсиздиги; 4) айыл чарба жана айыл инфраструктурасынын абалы; 5) айыл чарба өсүмдүктөрүн өндүрүү, ташуу, сактоо жана кайра иштетүү, өстүрүү, багуу, кармоо, асыл тукумдарды көбөйтүү жана биотехнологиянын заманбап методдорунун негизинде тукумдарды генетикалык жактан жакшыртуу жаатындагы инновациялардын начар ишке ашырылышы; 6) агрардык сектордун жаңы ээлеринин олуттуу бөлүгүнүн кесиптик билиминин жана даярдыгынын төмөн деңгээли. Белгилей кетүүчү нерсе, айыл чарба өндүрүшү үчүн талап кылынган тийиштүү билимдин төмөн деңгээли терс факторлордун бири жана агрардык сектордун өнүгүшүнө олуттуу тоскоолдук жаратат; 7) эмгекке жарамдуу элеттик калктын шаарларга жана республиканын чегинен тышкары жерлерге массалык миграциясы.

Ата мекендик агрардык сектордун алдыга жылышына тоскоол болгон жогорудагы көйгөйлөрдөн тышкары, айыл чарба өндүрүшүн жүзөгө ашырууда ар дайым боло турган же болушу мүмкүн болгон тобокелдиктерди да белгилеп кетүү керек. Бул тобокелдиктер бир нече түргө жараша ажыратылышы мүмкүн: экологиялык; экономикалык (тышкы жана ички); уюштуруучулук жана укуктук; коомдук-саясий; форс-мажор.

Жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн олуттуу бөлүгүн чечүү жана мүмкүн болгон тобокелдиктерди азайтуу үчүн эң оптималдуу вариант - Кыргызстандын улуттук экономикасынын стратегиялык жактан маанилүү секторун модернизациялоонун келечектүү куралдарынын бири катары регионалдык айыл чарба кластерин түзүү болуп саналат.

"Кыргыз Республикасынын агрардык секторун кластердик модернизациялоонун концептуалдык негиздери" деген аталыштагы төртүнчү бапта Кыргызстандагы айыл чарба өндүрүшүнүн аймактык жана тармактык дифференциациясы каралып, республикада айыл чарба кластерлерин түзүүнүн келечектүү моделдери жана концепциясы аныкталды, Евразия экономикалык биримдигине мүчө болуу шартындагы Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагында кластердик мамилелерди өнүктүрүүнүн багыттары чагылдырылды.

Кыргызстандагы жаратылыш-климаттык жана социалдык-экономикалык шарттар, өндүрүш факторлорунун жеткиликтүүлүгү боюнча регионалдык айырмачылыктар республиканын айыл чарба жумуштарынын аймактык жана тармактык дифференциясын аныктайт. Демек, өлкөнүн ар бир регионунун ата мекендик экономиканын "жалпы топтомго (копилка)" кошкон салымы бир тектүү эмес, бул айыл чарба жана кайра иштетүү өндүрүшүнүн ушул өзгөчөлүгүн кылдаттык менен карап чыгууга жана ошого жараша региондордун агрардык секторду кластердик модернизациялоого даярдыгын шарттайт.

Кыргызстандагы айыл чарба өндүрүшүнүн аймактык жана тармактык дифференциациясына адекваттуу баа берүү жана жалпысынан белгилүү бир региондун экономикасынын агрардык секторунун, ошондой эле анын айрым тармактарынын жана кичи тармактарынын натыйжалуулугунун интегралдык рейтингин түзүү үчүн айыл чарба өндүрүшүнүн негизги факторлорун - жерди жана башка жаратылыш байлыктарын, эмгекти (жумушчу күчү) жана

өндүрүштүн жалпыланган каражаттарын (жерлерден тышкары) пайдаланууну мүнөздөөчү айрым бир сандык жана сапаттык көрсөткүчтөр жана критерийлер колдонулушу керек.

Бул көрсөткүчтөр 10 фактордук топко бөлүнүп түзүлөт, алар үчүн рейтингдик балл топко кирген бардык көрсөткүчтөрдүн рейтингдик баллдарынын орточо арифметикалык мааниси катары белгиленет:

$$X_{\text{acr}} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n} \quad (2)$$

мында, x – ар кандай белги;

n – белгилердин саны.

Андан кийин, жогоруда белгиленген интегралдык рейтинг аныкталат, ал изилденип жаткан бардык фактордук топтордун геометриялык орточо маанисин берет жана төмөнкү формула менен эсептелет:

$$\bar{X}_{\text{гcp}} = \sqrt[n]{x_1 \times x_2 \times x_3 \times \dots \times x_n} \quad (3)$$

мында, x – ар кандай белги;

n – белгилердин саны.

Эгерде бир чөйрөдө кандайдыр бир көрсөткүч жок болсо, анда бул позиция боюнча башка региондордун упайлары интегралдык рейтингде эске алынбайт, бирок белгилүү бир аймак үчүн өзүнчө каралат. Жетишилген рейтингдерди салыштыруу учурдагы 2019-жыл менен 2010-базалык жылдын ортосунда жүргүзүлөт. Маалыматтардын матрицалык түзүлүшүнө ыңгайлуу болуш үчүн, Кыргызстандын аймактары расмий статистикалык жыйнактарда келтирилген тартипте сандар менен көрсөтүлөт, тактап айтканда;

1. Баткен облусу; 2. Жалал-Абад облусу; 3. Ысык-Көл облусу; 4. Нарын облусу; 5. Ош облусу; 6. Талас облусу; 7. Чүй облусу.

Жалпы жана өзгөчө сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрдүн маанилерин 2 жана 3 формулаларына ырааттуу алмаштыруу менен, биз 2010-жылга карата Кыргызстандын ар бир регионунун экономикасынын агрардык секторунун абалынын жана өнүгүүсүнүн интегралдык рейтингин алабыз: 1. Баткен облусу – 2,95; 2. Жалал-Абад облусу – 5,04; 3. Ысык-Көл облусу – 3,44; 4. Нарын облусу – 1,93; 5. Ош облусу – 4,97; 6. Талас облусу – 3,17; 7. Чүй облусу – 5,22.

Ошентип, 2010-жылдын жыйынтыгы боюнча эң жогорку интегралдык рейтингди Чүй облусу алды, ал эми эң төмөнүн Нарын облусу алды. Ошол эле учурда, биз ушул рейтингдеги биринчи жана акыркы орундардын ортосунда кыйла айырмачылыкты байкадык, бул республиканын айыл чарба тармагынын региондук өнүгүүсүндө белгилүү бир диспропорциянын бар экендигин көрсөтөт.

Кыргызстандагы региондордун саны жети гана болгонуна карабастан (республикалык маанидеги 2 шаар кошулган), экинчисин мамлекеттин интегралдык рейтингинин маанисине жана агрардык сектордун өнүгүшүнө жараша төмөнкүчө рейтингдөө сунушталат:

$1 \leq P_{\text{интер}} \leq 3$ - жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн аймагы;

$3 < P_{\text{интер}} \leq 5$ - агрардык сектордун орточо өнүгүү деңгээлине ээ болгон аймак;

$5 < P_{\text{интер}} \leq 6$ - лидер аймак;